

A

MAGYAR ŐSFOGLALKOZÁSOK KÖRÉBŐL.

HERMAN OTTÓ

népszerű előadása a Természettudományi Társulat estélyén
1898. deczember 10-ikén és 17-ikén.

SZILY KÁLMÁNNAK AJÁNLVA.

61 rajzzal és két színes műlappal.

BUDAPEST, 1899.

A Természettudományi Közlöny 1899. májusi, 357-ik füzetéből.

A Pesti Lloyd-társulat könyvsajtój;

Kedves, jő Barátom!

Az is bekövetkezett, hogy Te, a ki sohasem riadtál vissza a munkától, sőt, a ki munka nélkül el sem tudnál lenni, ki szervező voltál teljes világéletedben, harmincz évek elmúltával leszállottál a Kir. M. Természettudományi Társulat elnöki székéről.

Elhatározásod helyes és bölcs; jelentősége az, hogy új, ifjabb erő is nyúlhasson az eke szarvához, hasítson barázdát, vessen magot, boronálja el a rögöt, hadd lássuk, újabb erő munkájának áldását: hisszük, hogy lesz; bízunk benne!

Beszámolóban, mely egyszersmind búcsúbeszéded volt, külön is megemlékeztél rólam, ki — lehet, hogy nagyon csekély tehetséggel, de lelkem egész odaadásával arra törekedtem, hogy Társulatunk hasznos munkása legyek. Volt-e ebben a munkában közhaszon, azt talán mindenkit sem ítélnétek meg; de elismeréssed nekem kincs, mert attól jön, a ki legmélyebben pillanthatott be lényembe, ki cselekvésem minden rugóját ismerte; ki, a midőn elismeréssel illet, arról a

helyről, a melyen élete eszményeiért komolyan küzdött, csak megfontolt szót ejthet, kinek szavát tehát komolyan kell venni.

Engedd meg kedves, jó barátom, hogy megemlékezésedet a magam — mondhatnám a magunk — módja szerint, hálálhassam meg. Nem czifra szóval, hanem egy pillantással annak lényébe, a mit híven szeretünk: a magyarságéba. Hisz ennek szeretete forrasztotta össze szíveinket, a midőn lelkünk egész jó-hiszeműségével azt iparkodtunk bevinni a nemzet tudományos művelődésébe, a mi szellemi életének ereje és biztosítéka: *a nyelvet*.

Jól tudod, hogy én ezt a mondhatatlanul nagy érdeket nem a zöld asztalnál, hanem a szabad természetben s a magyarság legtörzsöküsebb rétegeivel való közvetetten érintkezés révén iparkodtam szolgálni, hol tőlem telhető odaadással aknáztam ki mindenkit, a mi tudományos szókincset gyarapíthatta.

A midőn a pók fésűs körme közötti nyomó-köröm elnevezése megakasztott, nem a szógyártáshoz, hanem a takács mesternyelvéhez folyamodttm.....

A magyar népies halászság csak úgy ontotta mesternyelvét, a magyar ichthiológia tárgyalhatásának alapjait s ennek révén jutottam el az ősfoglalkozások kutatásához is. A közhalász és a pásztorember legkezdetlegesebb hajléka során jutottam annak megfejtéséhez — hiszem, hogy megfejtés — melyik legyen a magyarságnak az a háza, a mely vele magával fejlődött.

Igen ám! de akár százszer hangzott felém az a kérdés: mi köze a háznak a természettudományhoz?

Engedd meg, hogy a kérdezőknek ezen a helyen adhassam meg a feleletet, nem annak fejtegetésével, hogy mit sütött ki Faraday a gyertyából, hanem a következő kis sorozattal.

Jó tíz éve, hogy Dr. Len dl útitársammal kiszál-lottam a sarkköri Grindő szigetére. A sivár, kavicsos partnak egy bizonyos része fölött nagy jajongással lengedezett az észak legelegánsabb röptű madara, a villásfarkú csér, mely hasonló a Balaton küszvágójához, de sokkal finomabb alkotású. Tudtuk, hogy a fészket félti. Társam jó fészkereső volt s a hozzánk csatlakozó norvégekkel együtt tűvé tette azt az egész partrészt, — hiába! Ekkor észreveszem, hogy a csér-madár néha-néha egy bizonyos pont fölött függöget; kilestem. És a mikor ismét szitálni kezdett, lelőttem: épen az egyetlen tojásra esett, mely a puszta földön feküdt és tarka színével beleolvadt a környezetbe. Azon a sarkköri köves, sivár, hideg, puszta földön költü-gette ki ivadékát az a forró madárszeretet.

Es van a magyar népnek egy kedvességes madármeséje, a mely oly remek bizonyítéka e nép megfigyelő tehetségének. Arany László is gyűjtötte.

A szarka nagyon derék, fedelels fészket épít; gondolta a galamb, hogy megtanulja és a szarka vállalkozott a tanításra. Szedtek hát gályát és a mint a szarka rakta, folyton azt hajtogatta.

Csak így, csak úgy!

Csak így, csak úgy!

A galamb meg folyton azt mondogatta:
Tudom, tudom!

A szarkát ez a tudákosság méregbe hozza, oda mondja a galambnak:

Ha tudod, csináld!

abba hagyja az oktatást és elrepül. És a népies tanúságtétel az, hogy azóta is tökéletlen a galamb fészke.

A »csak így, csak úgy« és a »tudom, tudom« a két madár szavának hangfestése.

És ismét előttünk van a függő'czinege művészi alkotású, sokszor csöves bejáratú fészke, mely a nyárfagyapjából készül. Az a csízpicziségű, tarka madárpár, jó százezer ide-oda repüléssel hordja össze és szövi meg remek fészket. Hol van ez már a sarkköri csér sivárságától!?

Hol áll pedig még ez is a forróövi fészekszövök remekléseitől! Szövőfonók, tüzdelők, varrók, tapasztok, építők telnek ki az égimadarak sorozataiból; és a madárfészkekéről — illetőleg hiányáról — szóló ismeret, a *nidológia*, vagyis fészekismeret; a fejlődés sora a puszta földtől a legmesterségesebb alkotásig terjed. Az egész pedig a természethistória szerves része.

Az embernek is megvan a maga fészke.

A földhöz ragadt szegény pór vaczkától az építészet örök szépségű remekéig terjed a sorozat. A föld méhébe vájt barlangok süppedékes talajából fakad az ősember hajlékának sejtelme. Ez is fészekismeret, nidiológia; ez is szakasztott azon a jogon, mint az égi-madár fészke, a természethistória szerves része.

A mi azonban, ha lehet, ezt az emberi fészekismeretet még szorosabban fűzi össze a természethistória-val, ez az, hogy csupán és egyedül ennek módszerével kutathatjuk sikерrel.

A sejtnél fogva kell megragadnunk a fejlődési sorozat kezdetét, hogy a legtökéletesebb szervezetet, az embert megérthessük; a sarki csér sivár kavicsvaczkát kell ismernünk, hogy megítélhessük a Ploceidák szövött fészkekremeket, a *Talegalla* madár összekapart petrenczeféskéig is, melynek erjedéstől füredő melege költi ki az ivadékot.

Az ősfoglalkozást ūző ember enyhelyén kell kezdeni a sort, mely elvezet a házig, mely sornak ősi elemei oly világossággal hirdetik az embernek a természet alkotta viszonyuktól való függését — a mi ismét tiszta természettudomány.

így kutatva, ezt a módszert követve érte meg az ember, hogy megszólalt ősidőknek reánk maradt hagyománya hajlék és szerszám alakjában is.

Hozzád intéztem ezeket, ki minden egyetértéttel velem — megértik mások is.

Fogadd az ajánlást jóindulattal!

A rajzokon használt jegyek magyarázata.

	tűz.		akasztórúd.
	fede.		kerítés.
	láda.		hordó.
	zsákok.		
	hombár.		állófa.
	ágy.		fejőágas.
	pad.		borjúczövek.
	vizespad.		ágas.
	fogas.		
	rend.		bitang karó.
	asztal.		tornáczoszlop.
	kemencze.		jászol.

BEVEZETŐ.

Az írott történelmet bíró, klasszikus ókorból ki-emelkedik egy nép, mely a művészet és értelem, tehát a szép és igaz terén mély nyomokat rovott az emberi nem szellemi fejlődésében. E nyomokat sem a népvándorlás egymásra torlódó, sokszorosan irtó hullámvérese, sem a középkornak nevezett nagy hanyatlás el nem sötörhette, el nem temethette.

Ez a nép a görög nép volt.

A művészet terén reánkhagyta az örökszépnek márványból faragott remekeit; értelmi téren magasra fejlett szellem tanúságait. Voltak e népnek szervezett, határozott irányú, mélyre nyúló bölcsészeti iskolái, innen megállapodott értelmi rendszerei s ezeknek eltérő voltából eredt a lüktető szellemi élet, mely azután a legfényesebb elméket szülte. Ezektől nem egy eszme indult ki, a melyet csak korunk hatalmasan áramló szellemje, tudománya bírt felfogni, fejleszteni s így az emberiség közkincsévé tenni. Mondhatjuk is, hogy a legújabb kor magasan szárnyaló műveltsége, még mai

magaslatán is, át van hatva a görög szellem vívmányaitól, a melyek a művelődés egészéhez úgy viszonyítanak, mint az örvénynek az az alkotó része, .a melytől a fény és a zománc ered.

Az igaznak és szépnek klasszikus kora szülte a stagirai bölcsét, az emberi tudásnak úgyszólvan ősforrását, Aristotelest, kinek szellemi hagyatéka átsegítette az emberiség nemesebb lelkületét a középkor sötétségén és csíráztatta korunk bámulatos haladásának előföltételeit.

Fölfogásának mélysége és világossága, az az erő, mely hatását mind e mai napig fentartotta, onnan merítette hatalmát, hogy a természetnek összes, akkoron fölfogható tüineményeire nézve a vizsgálatot, a tapasztalati módszert alkalmazta, ugyanazt, a melyet Bacon örök időkre érvényre emelt s a mely a természettudományoknak alapföltétele.

Aristoteles iskolát alapított, mely peripatetikusnak* neveztetett. Az elnevezés nem az iskola irányától, vagy Aristoteles bölcseléteknek valamely sarktételektől, hanem attól a körülménytől eredt, hogy tagjai sétálgatva cseréltek eszmét; így vitatkoztak s így oktattak is. Kétségkívül a szellemi élet nyilvánulásaiban sok függ bizonyos módoktól. Sok ember csak teljes nyugalomba helyezkedve szövi gondolatait; más ugyanezt csak a helyzet folytonos változtatása közben teheti; a mozgás pattantja ki nála az eszmét: ez a peripatetikus.

* περιπατέω = járkálni, járkálva vitatkozni.

Magam is a peripatetikus iskolához tartozom; nemcsak azért, mert a tapasztalati módszernek vagyok híve, hanem azért, mert a Lykeion oszlopcsarnoka helyett édes hazánk vidékeit járom, hogy szemléljem mindenkit, a mit ez a gyönyörű föld szépet, hozzá magyart nyújt. Szemléljem, vizsgáljam, hogy kivonhassam a tanúságot.

Akadt nekem a peripatetikus mesterségen egy-koron társam is, Salamon Ferencz, kivel sétáltatva sokszor az összetűzésig vitatkoztam. Nézeteink sokban merőben elütöttek; de egy arany igazságban mégis találkoztunk, abban, hogy mindenkit, a mi az embert viszonyai szerint illeti, a maga valósága szerint csupán a természettudományi módszerrel állapítható meg. Salamon Ferencz ettől oly erősen át volt hatva, hogy komolyan állította, ha ő a történetírásban valami állandót alkotott, úgy ezt annak a körülmenynek köszöni, hogy volt kor, a melyben mathezissel és természettudománnal foglalkozott; ez fegyelmezte eszét, ez ösztökélte, hogy ne a fölszint, hanem a lényeget, a jeleniségek eredetét kutassa a történeti események rendén is.

Ez tökéletesen helyes is. Az ember, mint szervezet és mindenkit, a mit az »emberivel« fejezünk ki, fejlődés eredménye. A megértés föltétele nem a kifejlődés magaslatán való kitolástól, hanem attól függ, hogy a fejlődés kiindulását és haladását megragadni iparkodunk. Az az értelmi magaslat, a melyet a művelt ember elért, mértékében abban az arányban növekedett, a melyben az ember szervezetét és szellemi élete nyilvánulásait fölismerte — tapasztalta.

Valójában, a midőn az ember a mikroszkópba néz s tanulmány tárgyává teszi a sejtet és osztódását, önmagát keresi; az első kezdetleges életjelt önmagával viszonyítja; a midőn a teleszkópot a csillagos égnek szegezi: önmagát, világát keresi; a midőn a csillag spektrumát fölfogja, saját létének föltételeivel viszonyítja az eredményt.

Az eredmény föltétele mindenig a természettudományi módszer, melynek két sarka a tapasztalás és az összehasonlítás pontos alkalmazása.

Igy kétségkívül áll az is, hogy az ember hajléka magával az emberrel fejlődött s valamint. magára az emberre alakító hatással volt a természeti viszonyok összessége, ugyanez nyomta rá békelyegét hajlékára' is. Ez a hatás az utóbbinak kezdetleges formáin ma is félismerhető.

Ezzel megtaláltam a csapást, a melyen haladnom kell, hogy kifejthessem a magyarság hajlékát, a melyben ősfoglalkozását üzte, folytatta s a melyet a mozgó állapotból a megtelepedésre alkalmas formáig fejlesztett.

I. A MAGYARSÁG HÁZA.

Első ágazat.

A legifjabb tudományszakok — vannak ilyenek is — közül való az ethnografia, mely a népek jellemző sajátságait iparkodik megismerni, összehasonlítani s ezen az úton némely tanúságokhoz jutni.. Van e szaknak tárgyi és ethikai ágazata és nem is egy mellékágazata; ezek között a legifjabbak egyike az, a melyet a németeség »Hausforschung« névvel jelöl. Ez, magyarra fordítva kissé rendőri ízű eredményt adna, a mennyiben t. i. »házkutatás« volna.

Még a házvizsgálat sem sokkal kellemesebb hangzású, de talán mégis csak azoknak a fülében, a kik kort értek.....

Legyen a Hausforschung akár házbúvárlat; a dolog elvégre, nem az elnevezésen, hanem a módszeren fordul meg és bizonyos, hogy ez az ágazat meglehetősen ott áll ma, ahol állott a szervezetekről szóló tudomány Schwann és Schleiden előtt, mielőtt t. i. bebizonyosodott, hogy a legtökéletesebb szervezet, végső részeire bontva, tulajdonképen sejtek halmaza

és hogy csak ezen az alapon fogható föl helyesen. Az a tény, hogy az embert már Aristoteles is a legtökéletesebb állatnak tartotta, nem gátolhatta meg, hogy a szervezet alkotása a legbadarabb főltevések tárgya ne lehessen. Az az óriási haladás, a mely a biológia terén bekövetkezett, a végső következtetésben a sejt fölismerésétől vette eredetét.

Hogyha már most a dívó házbúvárlatot lém-ege szerint vesszük, azt kell tapasztalnunk, hogy, noha összehasonlító alapon halad, nem a sejten, vagyis a megállapítható legegysszerűbb alakon, hanem oly formákon kezdi, a melyek hosszú, századokra terjedő fejlődés eredményei, melyekről — ha nem egyéb — ív közlekedés, mely elvégére minden megvolt és csak a fokban különbözött, rég letörölte a rögzíthető jellemvonást. .

Az csakugyan kétségtelen, hogy az emberi hajlék eredetének kutatását nem kezdhetjük a góth stílú székes egyházon, a magyarét a budai váron; a természettudomány módszere világosan a sejt megállapítására utasít s ekkor a kérdés az: melyik legyen az a sejt?

Azonban, mielőtt hogy a magyarság házának legkezdetlegesebb, mondhatni sejtszerű alakjához kalauzolnám el a t. olvasót, bár futó pillantást kell vetnem arra a megállapodásra, a melyre a speczitikus német »Hausforschung« a magyarság háza tekintetében jutott, s a mely — sajnálattal mondjam — ezred éves kiállításunknak ú. n. ethnográfiai falujára van alapítva.

A legtörekvőbb német kutató* azt állapította meg, hogy valamennyi bemutatott magyar ház, alaprajza szerint »felnémet« — oberdeutsch — és ettől még az építő anyag szerint, sem különbözik. Ez az eredmény igaz; de csak a bemutatott házakra illik, a melyek össze voltak válogatva, a kiállítás anyagával fólépítve. De a miért így és ennél fogva felnémetek voltak, abból nem következik, hogy a magyarságnak saját háza nincsen.

Mert van! És én ennek bebizonyítására az egyedül helyes, természettudományi módszer alkalmazásával, nyugodt lélekkel vállalkozom.

Mindenekelőtt megmondom, hogy a magyar ház .sejtje felé Retzius** kitűnő könyve vezetett, melyet a finnekről írt. Retzius leírását adja a »kotá« nevű, vékony rudakból vagy hasábokból alkotott, kúpalakú kunyhónak, melyben keresztrudon és horgon füles üst függ. Hogy ez ősi alkotmány, ezt a finnek példabeszéde tanúsítja, mely így szól:

A vadászat első ösztönző szere a has volt,

Az első fazék az üst —

Az első ház a kotá volt.

Ez a kota szakasztott mássa némely magyar, nádból való pásztor kunyhónak; a finn ház mellett még meg van türve és épen abban a viszonyban áll a házhoz, mint a magyarságé az újkori, már nyerges

* Bimcker: Das ethnographische Dorf der ung. Millenniumsausstellung in Budapest. Mitth. der Atlthrop. Ges. in Wien. Bd. XXVII. 1897.

** Retzius,, Gustaf: »Finnland etc.« Berlin, Reirner 1885.

fedelű kunyhóhoz, mely mellett a csúcsos nádkunyhó szintén még tűrve van.

A finn ház tehát fejlemény, elődje a kotá; így a magyar fedeler pásztor-kunyhó is fejlemény, elődje a kontyos kunyhó. A természettudomány módszere így világosan arra utasít, hogy nem a magasra fejlett alakok összehasonlításából, hanem aiezek mellett fennmaradt egyszerű, nyilván őseredetű alakokból indulva fejtsük meg a bonyolódótokat, melyek százados fejlődés eredményei.

Nyilvánvaló tehát az is, hogy a magyar ház sejt-formáját nem városokban, sem falvakban, hanem ott kell keresni, ahol a nemzet ősfoglalkozásait üzti és ūzi ma is; azokon a területeken, a melyekbe az eke nyomán haladó, minden átalakító fejlődés még nem bírt hatalomhoz jutni; sőt a melyeket a múlt történeti menete is érintetlenül hagyott.

A nagy vizek mellékének még érintetlen részein kell a halászság, a nagy legelő területeken, különösen a szikeseken, kell a pástorság kunyhóit, ezekben a magyar ház eredetét kutatni. És az ott is van.

Teljesen számon kívül kell hagynunk a rövid időre szolgáló tákolmányokat. Azt a legegyszerűbb formát kell fölkeresnünk, mely noha mozgó, mégis tartósabb megttelepedésre szolgál és határozott alakot ölt, mely a fejlődés során követhető.

Ilyen a Kun-Szt.-Miklós táján még terjedő, részben szikes legelőin az *enyhely*, melynek legősibb formája kétségkívül a 8—10 nádkévéből alkotott (1. kép). Ez részben még ugyanezen a területen indul fejlődésnek,

s az első fokon fűzvesszőből szőtt táblából (fal, 2. kép), a második fokon és legújabban már deszkából készül (3. kép).

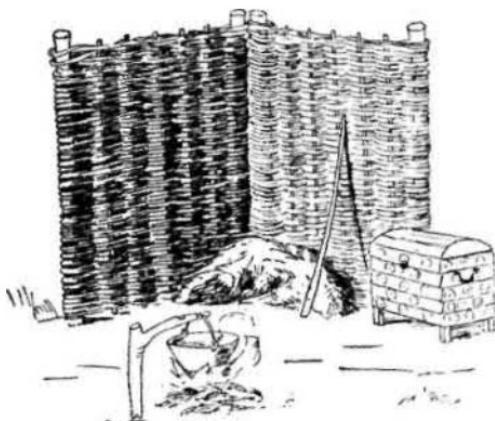
Ez az alkotmány úgyszólvan magamagát magyarázza. Egy sarok az, mely arra szolgál, hogy a pásztorembernek szél és napheve ellen *enyhét* biztosítson és védje meg tüzének csendes égését is.

1. kép. Az enyhely, nádkévékből.

Az egésznek alaprajza (4. kép) egy sarkot tüntet föl, melynek egyik ága végén a láda áll; a zúggal szemben van leverve a szolgafa, rajta a bogrács, együtt a tűzhely; magában a zúgban-hever a bunda, minta pásztorember ágya. A lángról van az eleség — kenyér, szalonna, tarhonya, hagyma, a só, a paprika és a pásztorember szerszáma.

Az enyhely árnyában van a vizes edény — csörgő-korsó, vagy csobolyó — gödre, hogy az ital hűvösen maradjon; van ásó, hogy nagy szél idején földeléssel lehessen megszilárdítani; van balta is. Az egész kis alkotmány egy szoba fedetlen sarka, látával, ággal és tűzhellyel. Mihelyt azonban a nyáj, vagy a gulya estére az enyhely tájára vonul és elpihen, az enyhely

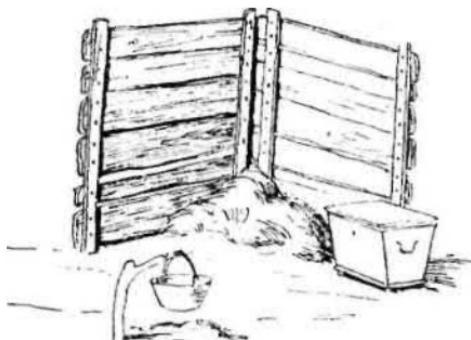

2. kép. Szövött enyhely.

környezete háztáj, udvar színét is ölti. Betér a pásztor, vaczkot készít az ebe. Kigyűl a tűz s megnyílik a szekrény — mert ez a pásztorneve — járja a főzés. A magyaros étel illata messze terjed, kicsalja az ebet s a bojtár gyerek is közelebb húzódik.

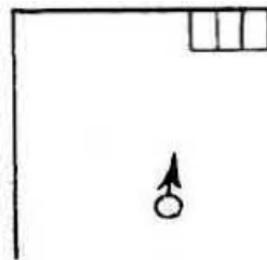
Semmi kétség, hogy az enyhely és élete úgyszól-ván csirájában mutatja a magyarság házát és háztartását és egyszersmind annak a két hatalomnak legegy-

szerűbb képet, mely egyesített t. i. a nyelv és a tűz-használat. Az utóbbira ezentúl szorosan kell ügyelnünk, mert igen jellemző szerepet játszik.

3. kép. Palánk enyhely.

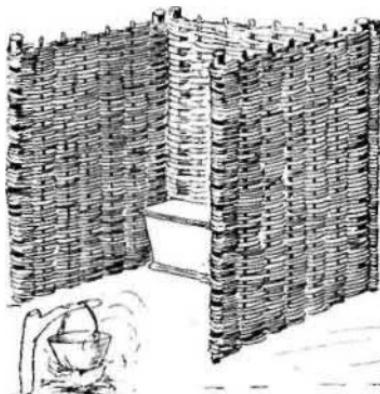
Úgy, a mint a megszállott területen a legelő ki van használva, a pásztoremberek szekeret kerít, felrakja szek-

4. kép. Az enyhely alaprajza.

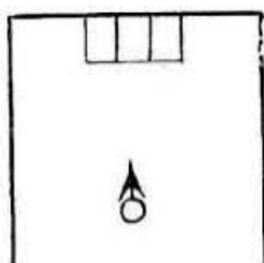
rényét s az enyhety alkotórészeit, továbbonul, hogy alkalmas, helyen üssön tanyát. Ez a harmadik elem: az ősi nomádélet maradványa, mely nagy figyelmet kér és érdemel.

Azok között a helyek között, ahol az ősi gazdálkodási mód, így a pásztorság is legjobban meg-

5. kép. Enyhely, két zuggal.

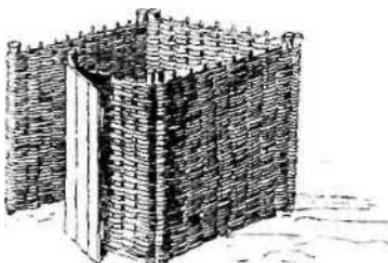
maradt, Peszér-Adacs roppant területe magyar földön talán első helyen áll. A Kunsággal szomszédos.

0. kép. A két zugos enyhely alaprajza.

Itt indul az enyhely fejlődésnek; *cserény* nevet öltve, mind szövevényesebbé válik, mind állandóbb lesz a nélküli, hogy a helyváltoztatásról lemondana.

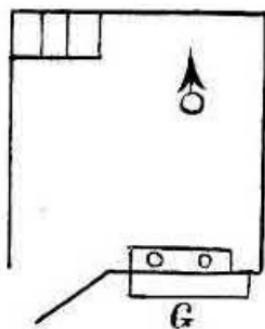
Peszér-Adacs környékének 1898-ban még 42 cserénye állott fenn, mely azonban már különböző fokozatot mutatott. Ez a terület legénkebben emlékeztet

7. kép. Zárt cserény.

azokra a geológiai rétegekre, a melyek telve vannak ú. n. átmeneti alakokkal.

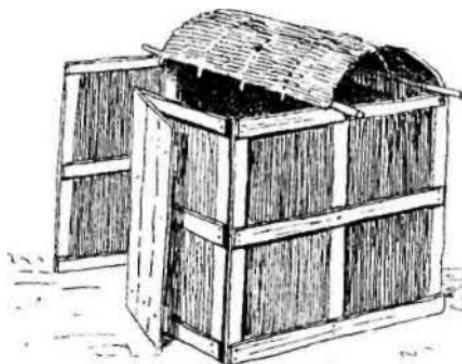
A kunsági enyhelyhez legközelebb álló alak, szö-

8. kép. A zárt cserény alaprajza.

vött vesszőfalakból alkotva, már kétzugos (5. kép), elől nyílt és fedetlen. Ennek tehát már két szárnya és hátról fala van, mely utóbbi mellé van a szekrény állítva. A tűz vagy még kihelyezve, vagy néhol már

az oldalszárnyak védelmébe van vonva, a mint azt az alaprajz ábrázolja (6. kép). Az élet, mely c körül az alkotmány körül, a nap és illetőleg az ej szaka szerint folyik, úgy a berendezés is egészben megfelel az enyhelyének; de az e formához tartozó jóság tömegesebb, s az ú. n. dörgölődző-fák a jóság pihenő helyén-

9. kép. Félig fedett, zárt cserény.

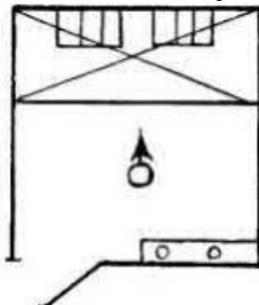
nagyobb számmal vannak; szóval, az egész érezhetően rangosabb.

Ismét egy fokkal magasabb fejlődésű ugyan e területen a szövött falú, immár zárt cserény (7. kép), melynek berendezését az alaprajz (8. kép) tünteti föl.

Itt már megvan az ajtó, a tűz bevonul. Az ajtós fal mellett, belül, a vizespad kantával; kívül az alacsongúnyapad, nappal a bunda helye, hol a számádó pásztor — a cserény feje — nap közben is megpihen. A tűzzel ellenkező zugban a szekrény. Ennél az alaknál már megjelenik a cserénykarózat, mely kar-

vastagságú, mellmagasságú. Ezeket a karókat kettesével verik az egyes falak mentén és belső oldalán a földbe s ezekhez van kötözve a cserény falazata, melynek sarkai is, felül, sodrott bikacsökkel vannak kötözve.

A cserénynek ez az alakzata mind a peszér-adacsi részen, mind Jakabszállás csodálatos, homokbuczkás, hatalmas boróka bokrokkal rakott s egészben sivár területén, de alább Szeged felé és Kecskemét táján is sajátos fejlődést tanúsít, mely a következő.

10. kúp. A félíg fedett cserény alaprajza.

Úgy, a mint a közlekedés tökéletesedésével kisebb helyeken is faraktárak keletkeztek, a lécz és deszka kapható volt és olcsó lett, a sok munkába kerülő szövött falazatot felváltotta a léczkeretek közé fogott nádfalazat, a mint ezt a 9. kép világosan ábrázolja.

Ez a keretes állítási mód az egy igazi enyhely kivételével, valamennyi bemutatott alakon is előfordul, tehát az 5. és 7. alakon is; de itt a peszér-adacsi és jakabszállási (9.) alakon egy új rész támad, t. i. az egészben teknő alakú, rudas és bordás és gyékennnyel bevont fedél, mely a cserény belsejét már

világosan két részre osztja, a mint ezt az alaprajz (10. kép) világossá is teszi.

A tűz a fedetlen rész közepébe kerül; a fedél alatt két láda vagy szekrény is van s akad még egy-egy, valamely rangosabb bojtár vagyonát rejtő is. A fedett rész falazatán függ a kalántartó, a szalonnás iszák, néha már tenyérnyi tükör is, szóval ez a rész lakályos szint ölt, így a cserénynek szobafele, holott a fedetlen

11. kép. Csorbafedclű cserény.

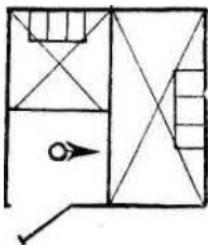
a szolgafával, tüzelő hellyel és tüzelő készlettel, vizespaddal inkább konyhafélnek felel meg.

A számadó itt már a fedett félben üti fel éjjelre vaczkát, szóval a házszerű beosztásra való törekvés érezhetően megnyilatkozik s különösen a fedél fejlődésében jelenkezik.

A peszér-adacsí rész legérdekesebb alakzatai közül való a csorbafedelű cserény (11. kép), mely keretes nádfalazatból készülve, a teknőalakú gyékényfedél

helyett, már a nyerges fedére emlékeztető táblákból alkotott, de a tűz miatt csorba fedelel mutat. A tűz itt a fedetlen részen van. A berendezés szekrényekkel, ládákkal, vizespaddal s egyéb czókmókkal már szobára emlékeztet, zuga van a szerszámnak, a kolompnak, fölös botnak stb. stb.

Ebbe a sorozatba tartozik a félíg fedett, de már deszkából való cserény (13. kép), mely különben a 9. képnek szakasztott mássa, a szövött falú öreg cserény mellett, például a kecskeméti Matkó pusztán, talál -

12. kép. A csorbafedelű cserény alaprajza.

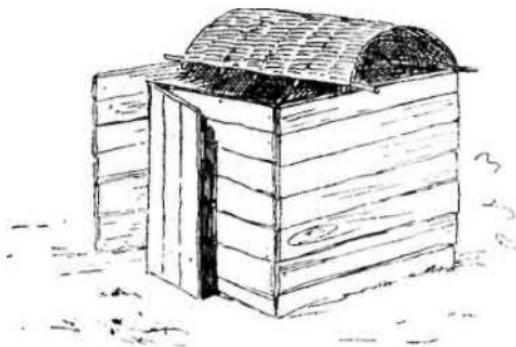
ható, a mely formáról bizonyos, hogy 1848. után keletkezett. Végre a mozgó, már zsindelyezett, ablakos kunyhó Dorozsma táján, melyből a tűz ki van költözöttve s külön tűzhelybe foglalva, nélkülözhetővé teszi az ősi szolgafát. Ez az alakzat a legújabb időből valós a fejlődés megrekedésének tekintendő; nem is tisztán pásztor, hanem ki-kiszálló földmivelő gazda tanyázó helye.

A pásztorcserénynek a szövött, zárt alakzatból (7. kép) való további fejlődése rendkívül érdekes és igen tanúságos. A fejlődés fokozása ott következik be, a

hol a baromtenyésztés igen nagy arányokat öltött, sokszorosan a lótenyésztéssel kapcsolatos, a pásztorság feje nem annyira cseléd, mint inkább szakértő, felelős vállalkozó, kinek magának is vagyona van, ki bojtárok gazdája, sőt mint a pásztornóta mondja:

»Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy is hínak: gazdánk ū kigyelmc.«

Egyes ilyen pásztorfejedelem kezére ezrekig menő jószág volt bízva s ehhez alakult a cserény és élete.

13. kép. Félig fedett deszkacserény.

Jól esik lelkemnek, hogy az utolsó szövött, teljes öreg cserényt még megvizsgálhattam.

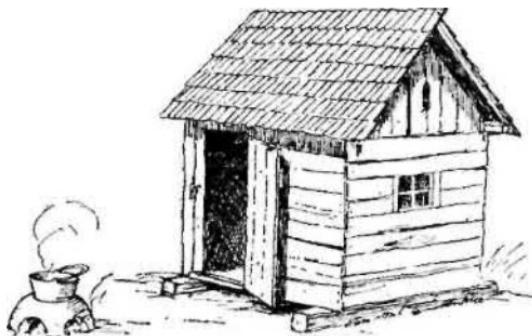
A cserénynek ez a fejlődési foka alapjában véve az ősi enyhelynek (2.. kép) a belőle fejlődött zárt cserény szövött alakjával (7. kép) való összekapcsolása, a mikor az enyhely rész, de csak néhol — Bugacz-Monostor — szárnyék, pontosabban lószárnyék elnevezést ölt és arra való, hogy a cserény

gazdaságához tartozó igás lovaknak fedetlen enyhelyet nyújtson.

De ismerkedjünk meg előbb az öreg pásztorcserény bugacz-monostori formájával és alaprajzával.

A teljes cserény (15. kép) tehát a cserényből és lószárnyékból áll; a cserény fűzfavesszőből szövött, sarkait bikacsék köti össze; ez alkotja az ajtópántot is.

Kössük a további magyarázatot az alaprajzhou

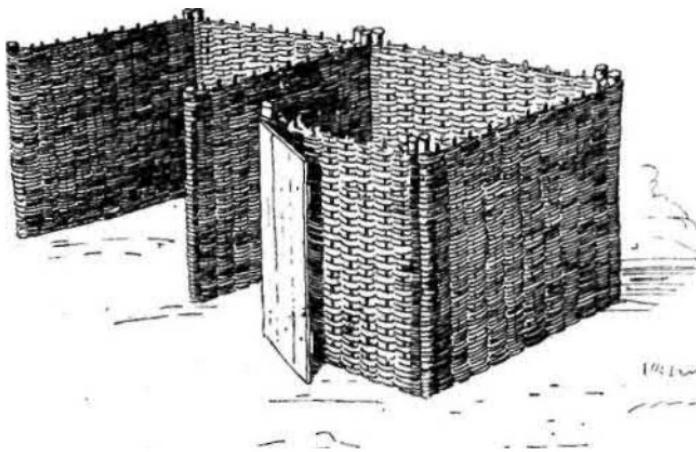

14. kép. Mozgó kunyhó.

(16. kép), hol T a kétkerekű taliga, tulajdonképen kétkerekű éléskamara, Sz a lószárnyék a jászollal és N nyeregpaddal; S a cserény belsejében egy deszkából összerött háromszög, mely a sarkot befedi és *sátor* nevet visel, hol a számadó ládája áll, egyáltalában a becsesebb holmi helye. A sátorral ellenkező zug felé van a tűzhely a letűzött szolgafával, az ajtó soron, belül, a vizespad, kívül G a gúnyapad.

A cserény mögött — a szegedi részeken — le volt verve a bitó vagy bitangkaró, a bitang jószág megkötésére; de a betyárvilág idejében a betyár lova is ahhoz kötve várta gázdáját, ki ismét a cserényben mulatozva várta az estét, hogy »hajtani« indulhasson.

A cserény ajtajával szemben és közelebb 3—4 borjúczövek, mely arra való, hogy fejés idejére a

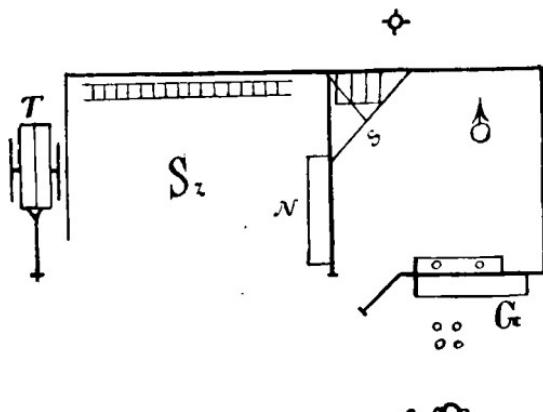

15. kép. Szövött, öreg cserény.

szopós borjút hozzá lehessen kötni. Az ajtótól 20—25 lépéshosszra le volt ásva az ágas állófa, mellette a fejőágas. Az előbbinek rendeltetése nemely helyen már elhomályosodott, de megfejthető; az utóbbiét maga az elnevezés magyarázza.

Az állófa rövid magyarázata ím ez: A bugacz-monostori forma hatalmas; öt méterig hosszú, hántott, csonka ágas nyárfá, mely leásva az ember terhét

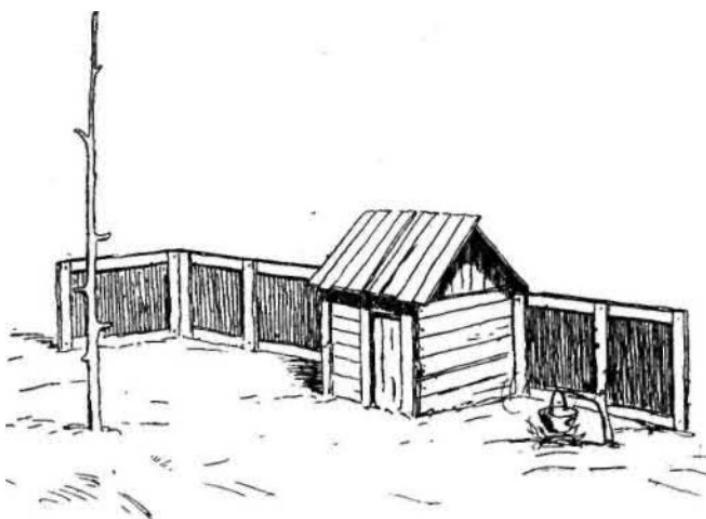
könnyen elbírja, ezzel rokon az Ecseg pusztá *messzelátója* vagy *gólyája*, melynek rendeltetése az volt, hogy a számadó a tetejére hágyva belásson a rétbe, a hová a gulya bejárt; egészen azonos ezzel a Biharban terjedő Orosi pusztá egykorú *őrfája*, a mely épen úgy, mint az Ecseg gólyája, a rétség lecsapolásával eltűnt s már csak koros pásztorok emlékezetében él. E három formától elüt a Szeged táján, de egyebütt

16. kép. A szövött, öreg cserény alaprajza.

is dívó, vékony és ágak nélkül való állófa, melynek csúcsán meghagyják — ha bokros — az ágazatot, ha nincs, kötnék reá ilyet, ennek neve csóva. Ebbe a sorba tartozik a komáromi őshalászok őrfája is, mely döntő világot látszik vetni e fák rendeltetésére, azon-felül, hogy t. i. a rétségek táján mint messzelátók szolgáltak. A halászőrfa, mihelyt felállítatott, időleges jogoszerzés jele volt; mihelyt a halász az őrfát letette,

más vethette ki azon a helyen a hálóját; a csóva mindenkor foglalás, illetőleg tilalom jele volt s az ma is, és a pásztorkodásban olyan helyeken dívik, ahol rétség nem volt, tehát messzelátóra nem volt szükség; az ágas állófát és a gólyát a bihari Őrfa csatolja a

18. kép. Peszér-Adics teljes cserénye.

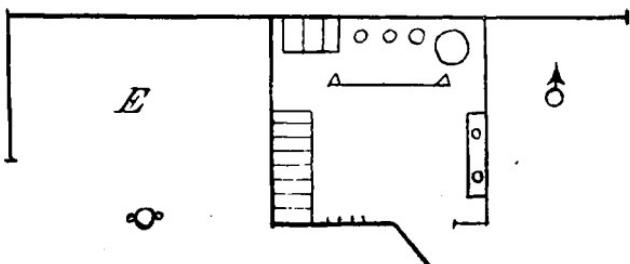
halászság Őrfájához és a csováshoz is; a külön használatot a rétség teremtette meg.

Ezek a messze látható fák tehát alkalmasint az időleges jogoszerzés jelei voltak abban az időben, a mikor a legelőterületek és rétségek még teljesen szabadok voltak, földtulajdon nem vala, a pásztor pedig vándorolva legeltetett.

Hogy a cserény jelentősége a magyar ház kérdé-

seben teljesen kidomborítható legyen, vessünk egy pillantást annak életére, a mint az oly érdekesen bontakozik ki (17. kép).

Képünkre vetett egyetlen pillantás nyomban meggyőz arról, hogy itt kevésbé pásztorhajlékról, mint inkább háztájról és a magyarságnak még mozgó, elköltöztethető, fedetlen házáról van szó. A pásztor már nemcsak, hogy betér a cserénybe, hanem ott állandóan tartózkodó embere van, ki a gazdaságot viszi s a *lakos* nevet viseli. A taliga itt már éléskamara,

10. kép. A peszci-adacszi teljes cserény alaprajza, E. = enyhely.

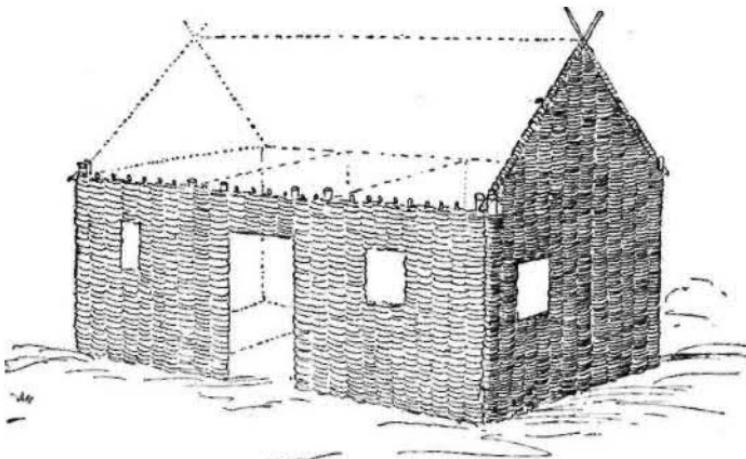
a lószárnyék istálló jelentőséget ölt. Folyik a tejgazdaság, a majorság tenyészítés, van kutya, macska, sertés.

Az egész alkotmányt födélez át, már előttünk állhatna a magyar pórság, zselliérseg szegényes háza; ám odáig még ütünk van. De mielőtt hogy erre indulnánk, még érinteni kell, hogy ilyen cserénynek a feje a számadó, van alatta 3—6 bojtár és a lakos.

A szervezés patriarchális és rendkívül szigorú; asszonynak és szeszes italnak héten át híre sincsen.

Minden jel arra utal, hogy őseredetű és ős fejlődési foglalkozással van dolgunk.

És most induljunk tovább. Az eddig letárgyalt cserénynek még mindig csak egy elzárható része van, mely lakóhely és konyha is; a kérdés az, hogyan fejlődhetett a parasztház három szerves része, t. i. a lakószoba, a konyha és az éléskamara? A kérdés

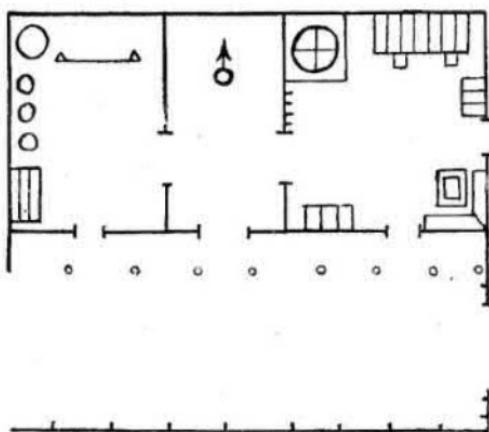
20. kép. A háromosztatú magyar ház váza.

lényege pedig az, hogy merre felé bővült a cserény? Mert mihelyt ez a kérdés el van döntve, a többi minden erőszak nélkül megállapítható.

Oly cserény alakot kellett tehát keresni, a mely a fejlődési irányra talán világot vethetett és a peszér-adacsı részen csakugyan akadt ilyen. Ez is az enyhelynek (1. kép) és a zárt cserénynek (7. kép) egysülése és ismét a tűz az, a mely az irányt jelöli.

A 18. képen világosan látható, hogy itt a zárt cserénynek megfelelő rész már deszkából való fedeleles kunyhó-alakot ölt; eredetét azonban világosan bizonyítja az *enyhely* rész; — ezt a nevet viseli, tehát már nem szárnyék. A taliga mint eleségkamra eltűnt; az állófa azonban megmaradt.

Ám a kunyhó fedeleit kapott és bezárult, tehát

21. A háromosztatú magyar ház alaprajza

szükségeképen ki kellett költözteni a tüzet, a mint azt a 18. képen látjuk is. A tűz külön védőfalat kapván, készen volt az új enyhely s a míg a régi a borjazó, vagy beteg jószágot védi, az új a pásztornépség tanyájává alakul.

És ha a zárt cserénybe, immár kunyhóba, pillantunk, azt tapasztaljuk, hogy (1. 19. kép) éléskamrává, de lakórésszé is alakult: ott a szekrény, a zsák, a

hordó, a függő rúd; de a vizespad és a számadó ágya — inkább bundás vaczka — is. Ez az alkotmány már nem mozgó; a taliga tehát eltűnt, tartalma fedél alá került. A kunyhó fedelestől alapjában véve már nem is egyéb kerék nélkül való éléskamaránál, mely, mihelyt kereket kap, ismét csak a nomád állapotbeli taliga vagy kerekesszék.

Nyilvánvaló, hogy a tűz alkotta új enyhelyből alakult a konyha; és úgy, a mint az állandó megtelkedéssel felszaporodott a háztartással járó czókmók, kiszorult vele a kamarából a gazda vaczkostúl és ekkor nem maradt egyéb hátra, mint zárt cserényt ragasztani az új enyhelyhez, a midőn megalakult a háromosztatú magyar ház (20. kép). A cserény egykor sátoros zuga nem fogadhatta be többé a védeni való és érdemes ingóságot, előállott a fedél szüksége.

De az' állandóság más szükségeket is éreztetett. A fedéllel járó kényelmet megszokva, a gazda kitekintőt vágott a. szövött fal oldalába, hogy ki-ki tekintessen az udvarra, melyet, ha szomszéd akadt, elkerített, s a mely nem a ház mögött, hanem hosszában terjedt épen úgy, mint a cserény gazdasága is kívánta volt.

Ebből a viszonyból még több is következik, a mint az a háromosztatú ház alaprajzából ki fog világiani.

A jegyek magyarázatára szolgáló sorozatra támaszkodva, a háromosztatú magyar háznak- alaprajza (21. kép) ezekre oktat:

A végén van a kamara a függő rúddal, hordóval, zsákokkal és hombárral, középen a konyha a tűz-

hellyel, előrefelé a lakószoba, balra az ajtótól a boglya-kemeneze, jobbra a láda; a két ablak alkotta sarokban van az asztal és a pad, ezzel szemben az ágy, az útfelőli fal hosszában a gúnyás szekrény. Az udvar hosszában futó soron van a szoba ablaka — néha kettő — a konyha ajtaja, az éléskamra ablaka, ezek kitekintenek az oszlopos tomáczra, mely lehetővé teszi, hogy esős időben száraz helyen folyhasson a háztartás dolga s az udvar is, a hol a majorság, a jóság fordul meg, a gazda szeme előtt maradjon: tehát szakasztott az az érdek, a mely a cserénynél is szembe-szökött, a hol az alkotmány hosszában mozgott minden, a mi becses volt.*

Az utczának az igazi régi magyar házon - tüne-dezve ugyan, de még ma is — mindenha *csak egy ablak jutott* és ez a háromosztatú magyar háznak legjellemzőbb jegye.

A mai nyeregtetőről tudatosan nem szólok, mert annak megfejtése későbben következik; de szónom kell az építészről, egyenesen annak ellenében, a mit a német kutatás megállapíthatni gondolt, t. i. hogy anyag szerint egy, és nem különbözik a felnémettől.

Mi, a kik galambősz fejjel és hófehér szakállal értük meg a mai kort, mely minden rombol és temet, a mi ősi volt, mely minden átalakít, még pedig bizonyos típusok szerint, a melyeket »vasútmentieknek« lehet nevezni: mi jól emlékszünk még azokra az

* V. o. Hellwald: »Haus und Hof.« Leipzig, 1888. p. 444., a mit a magyar falu benyomásáról mond, mely a magyarság nomád és harcias ősiségere vall.

építésmódokra, a melyek még a vályogot is megelőzték.

A legtörzsökösebbnek vehető magyarság házának váza mereglyék közé szövött fűvesszőből való volt; a sarkokat erős husángok támasztották, s a midőn a váz megvolt, összeállott a család, a rokonság-szomszédság, rakásra hordta a jóféle ragadós sarat, megvegyítette polyvával, s egyesült erővel jól megtiporta; azután nekiállott a tapasztok hada, kik tapasztottak, simítottak. Mire az egész megszáradt, szilárd alkotmányt adott, melyet a gazdasszony sikárfűből készült meszelővei bemeszelt.

Ettől az átmenet a paticcs felé történt. A ház váza, különösen a sarok, ajtó, ablak kerete már kinagyolt gerendából készült, a közöket hasított husángokkal töltötték ki s ekkor következett a polyvás, tiprott sárral való tapasztás.

Csak azután következett a vályog; a vertfalú ház csak a deszka és talicska idejében; és még ezektől is mily messze maradt az az építés, a melyet ezredéves kiállításunkon alkalmaztak jóhiszemű »Hausforscherek« nagy veszedelmére.

Egyike a legeredetibb és analógiáinál fogva legkedvesebb építési módoknak, mely például a Hajdú-ságban még él, a *fecskerkákás*, melyet 22. képünk ábrázol.

Az elnevezés a füsti fecske, a magyar földművelő házának leghívebb és legkedvesebb barátja fészkére vonatkozik és rendkívül találó. Tudjuk, hogy ez a kedves madár is nyílt öblű fészkét jól meggyűrt sár-

gömböcskékből tapasztja össze, közbe-közbe egy-egy fűszálat beszöve, hogy az alkotmányt megszilárdíssa; azon módon magyarságunk is. Összehordja a sarat, meghinti szalmával; ekkor nekiáll a ház népe, rokonság, komáság, szomszédság a maga lábával — de belésszabadítva a lovakat is, megtiporja a masszát s ekkor előállanak a villások, felkapdosva egy villányi sarat, akár csak a füsti fecske egy csipetnyit a csőrével, kezdiék rakni a falat, néha karók szerint igazodva, néha a nélkül is, és mikor már a fal növekszik villával, gereblyével »megfésülük«; közbe-közbe abba is hagyják, hogy a rakott rész »megülepedhessék« és szikkadjon — azután folytatják. Erre szépen kivágják az ablakot, az ajtót, ellátják félfával, szemöldökfával, kerettel s végre finomra tiprott polyvás . sárral megtapasztják és simítják a falazatot.

Ez az az igazi népies, a házbúvárlat tekintetében oly fontos építkezési módoknak egyike, mely akár családi ünnep számába megyen, a mint képünk is tanúsítja.

Ezzel a magyarság házának keletkezését az enyhelytől, mely egyetlen sarkot, illetőleg zugot alkotva, a sorozaton végig megtartja jellemző alakját, kimuttattam volna; és ha ellenvetéssel találkoznék — a mire el is vagyok készülve — én csak annak az érvelésnek fognék engedni, a mely a természettudományi módszer szigorú alkalmazásával, mászt bizonyítana.

A magyarságnak ez a háza szigorúan hozzásimul a nemzet történelmének menetéhez, melynek legősibb része törzsökös elemének nomád voltát vallja jellem-

zőnek, hogy későbben a megtételepedés állapotába jusson. Tiszta és világos az is, hogy a hajlék képződése szorosan kötve van azokhoz a természeti viszonyokhoz, a melyeket a nemzet Magyarország földjén, mint hajlamainak leginkább megfelelőket kiválasztott, hogy megszállhassa és ősfoglalkozásait folytathassa az alkalmas területeken: a halászság a rétséget, a nagy vizeket és a folyók egybeszakadását; a nomád állattenyésztő a roppant legelő területeket; minden kettő reáutal azokra a tájakra, a honnan a magyarság mai helyére jött.

Van egy homályosnak látszó pont, a melyre világot vetni tartozom s ez az, hogy ott, ahol szerintem a magyarság háza az enyhelytől kezdve fejlődött, tatárjárás, törökdülás minden letarolt s a pusztta helyekre idegen, gyülevész népek is telepedtek.

Ez látszólag megzavarja a folytonosságot, a mely a szakadatlan fejlődési menet erős föltétele — de itt épen csak látszólag. A rabló hadjáratok dülása csak ott gázolt keresztül, ahol a megtételepedés vagyont halmozott össze: a földnépe kitér, vissza tud vonulni kivált oly területeken, ahol épen csak ő élhet meg.

Az az ōsmagyarság is kitért, visszahúzódott a szíkek világába, a rétség megközelíthetetlensége éré, magyarán szólva, kivárta a veszedelem elmúltát.

Az erre szolgáló kényszerítő bizonyítékot az szolgáltatja, hogy a feldült helyekre letelepedett gyülevész népség a rejtekeit elhagyó magyarság nyomása alatt teljesen megmagyaro-sodott.

És különben is lehetetlen félenni, hogy egy kifejlődött tulajdonságokkal bíró, nyelv szerint árván álló

nemzet, mely a legsúlyosabb viszonyok között egy ezredév óta meg bírt állani a birtokba vett földön, még hajlék dolgában is reászorult volna a kölcsön-vételrc; — talán inkább adott. A szik és a puszta minek kérne a hegytől kölcsönt?

Ám ez a magyarság házának csupán egyik ágazata, az, a mely itt, a megszállott földön, ennek viszonyaiból fejlődött. A másiknak kifejtése ezután következik.

II. A MAGYARSÁG HÁZA.

Második ágazat.

A magyarság házának első ágazata az eddig előadottak szerint, a kévekből való és zugot vagy sarkot alkotó enyhelytől, a hármas tagozatú, hosszában tor-nácos házig vezet.

Abból a tételeből indulva, hogy az ember a természet fejleménye s így minden, a mi vele szerves kapcsolatban van, élete folyására nézve lényeges hatással van, szintén vele fejlődött, alakult és sokszorosan át is alakult: nagyon természetes, hogy ide tartozik az ember hajléka is.

Eddigi kutatásaim alapján már most is ki merem mondani, hogy az első ágazatban kifejtett egész sorozat, itt, a magyaroktól elfoglalt földön, annak természeti viszonyaiból folyva' alakult, kiindulva a szükségből, a mint az itt jelentkezett és hozzáidomítva a magyarság ősfoglalkozásaihoz, nevezetesen a halászathoz és a nagymértékű állattenyésztéssel kapcsolatos pásztorélethez.

Ez a felfogás legott fölveti azt a kérdést: mi lehetett a magyarságnak hajléka, mielőtt hogy mai hazáját elfoglalta? — és van-e ennek a történetelőtti hajléknak nyoma? — ha igen, mi az?

Az első ágazatban útbaigazítóm az a viszony volt, a melyben a finn kotá, mint ősi hajlék, a kifejlődött finn házhoz áll, a miből következett, hogy a magyar-

23. kép. A finn kota.

ság házának eredetét és ősi alakzatait, nem a mai házak fejlődött és sokszorosan átvett formáiban, hanem a mellékformákban kell keresnem.

A finnek kotája azonban más tekintetben is ajánlkozott kalauzul, mert alak szerint hasonlatos volt némely magyar nádkunyhóval, elterjedés szerint pedig Finnországon kívül, nyugót felé a lappokig, kelet felé

az osztjákókig található; megvan a csuvaszoknál és mordvinoknál is. Elterjedését különben nevei és ezeknek módosulásai tanúsítják: Kotá — finn; Koda — észt; Kuoda — livon; Köti, Koto — wot; Kodi - wep; Goatte — lapp; Kud — mordvin; Gid — votják; Hot — osztják.

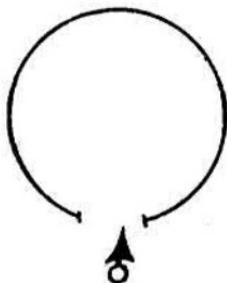

24. kép. Kontyos-, körülárkolt nádkunyhó Kába táján.

A finn kotá alkotását a 23. kép ábrázolja; áll pedig ez vékony, egyenes és sima fenyőrudakból; ahol az erdő már ilyeneket nem nyújt, 4—(i felé hasított erősebb fenyvekből Minthogy pedig ez az anyag az egyik végén vékony, a másikon vastagabb, már ez a körülmény is megszabja a hajlék alakját, mely feljül hegypufutó kúp, azért is, mert a rudak a földön 4—5

méter foglalatú körben sorakoznak, 4—ö méter hoszszúk, így egészen természetesen kúpba borulnak össze. A kör közepén van a lapos kövekből alkotott tűzhely, a magasban egy rúd van keresztül és keresztbe ütte, a melyről egy rövidíthető és hosszabbítható fahorog — haahlat — függ; ennek horgába van fülénél fogva az üst beakaszta. A kotá bejárója nem ajtó, melyet szemöldökfa jellemzi, hanem egy kihagyásos, alul tágas, felül szük rés.

Ez a finn kotá a finnek nagy tudósa, Ahlquist*

25. kúp. A kabai pásztorkunyhó alaprajza.

szerint, a linn nép őslakása, a melyet ősfoglalkozásaihoz képest — vadászat és halászat — különböző helyeken, mint erdők szélén, vizek partján ütött fel és az évszakhoz képest majd tömöttebben, majd szellősebben rakott meg. Ahlquist szerint a nyári forma kevés rúdból való volt és nyírfa kéreggel borították; a téli alakot nemez és állatbőrök védték a hideg és a szél hatásától.

* »Forskningar p:i de Unilaltaiska språkem omräde stb. Ett linguistiskt bidrag till Firmarnes äldre kulturhistoria. Helsingfors 1871. V. ö. Retzius. Finnland stb. 1885.

Itt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy ez az ōsépítmény módosulásaiban a vándorsátor elemeit már magában foglalja.

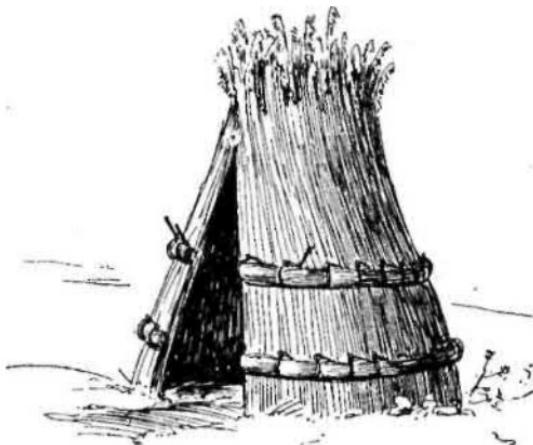
R e t z i u s szerint (i. h.) az, hogy a kotá az ōsi hajlék, ma már kiveszett a finn parasztság tudatából; a doleg azonban kétségtelen. A finn paraszt nem is vet ügyet erre az alkotmányra, az mindenki által tüne-dezik, legtöbbje már csak a legalighagvottabb területeken található; a hol pedig fejlett ház mellett még megvan, ott már nem lakásnak, hanem nagyobb konyhaműveletek végzésére használják. *R e t z i u s* igen helyesen mondja, hogy a néprajz mégis nagy hálával tartozik a népnek, melynek a hagyományoshoz való szívós ragaszkodása napjainkig fentartotta ezt a fontos ōshajléket.*

Ezt az ōshajléket azért tárgyaltam tüzetesebben, mert számos oly elemet foglal magában, a mely a magyarság házának második ágazatában nem is egyszer, hanem akárhány részletnél föl fog vetődni.

Annak, a ki a finn kotát ismerve, bejárja a még meglevő magyar legelő területeket, úgyszólva feltolakodik a magyarság azonos ōshajléka: a kúpalakú halász- és pásztor-nádkunyhó, mely csupán az anyag dolgában különbözik a finn kofától, a mennyiben nád-

* A kotá több alakját és változatátadja Heikel A. O. »Die Gebäude der Tscheremissen, Mordwinen, Esthen und Finnen, Helsingfors 1888., Journ. de la société Finno-Ougrienne IV.; innen átvette Meitzen A. Siedelungen und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven, II. Bd. Berlin 1895.

ból való. Máskülönben tökéletes kotá; bejárója rés. A nád is, mint a fenyőrúd, alul vastag, csúcsba vékony, tehát kúposán összeborítható; de megerősítésre szorul s ezt a pásztor, a halász a »korcz«, — néhol »karczé«, Szeged — alkalmazásával éri el. A korcz kolbászalakú nádkötelék, a melyet sajátos bogozással rekettyevessző erősít a kunyhó nádfalához; a

26. kép. Átmenet a vasalóhoz.

csúcson szalmából, vagy fűből sodrott kötés kontyot alkot; innen ez alkotmánynak »kontyos« jelezője.

E kunyhó alaprajza (25. kép) arra tanít, hogy a tűz kívül van, a miből következik, hogy csak háló-hellyel van dolgunk; a főzés, szolgafa alkalmazásával kívül történik.

Az árok jelentőségét egyelőre elhagyom s kifejtem a kabai kunyhó érdekes változatait.

A körülárkolt, résbejáratú kontyos kunyhót Kaba körül gulyások lakják. Akadt azonban a szolok táján a kontyos kunyhónak mélyített, hosszúkás alakja, melyen az összeboruló nád bojtjai mintegy sörényt alkottak (26. kép), a tűz pedig már bevonult. Ez a kitűnő átmeneti forma fejtette meg azt az alkotmányt, melynek eredetét hiába kerestem a Hortobágy pásztornépének hagyományaiban s a melynek neve is inkább arra való, hogy a kutatót az eredettől, mondhatnám, elcsalogassa és — akár a mocsár bolygófénye — ingo-

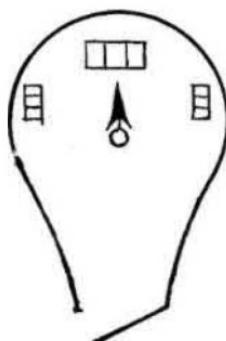

27. kep. Vasalói Hortobágyon.

ványba vezesse. Ez a megfejtetlen pásztoralkotmány a »vasaló« (27. kép).

Ezt a vasalót, mely kötés szerint a kontyos kunyhót követi, de födetlen, ott találjuk tanyaházak mellett s a pásztorok fejlett, tapasztott és födeles kunyhóinak ajtajával szemben, tehát oly viszonyban, mint a minőben a finn kotá a finn házhoz áll. Tanyaházaknál, épen mint a finn kotá, nagyobb konyhaműveletek végzésére szolgál; tapasztott, födeles pásztorkunyhók mellett, a melyek azonban inkább szerszámkamarák,

a pásztornépségnek legkedvesebb tartózkodó helye. A vasaló alaprajza (28. kép) mutatja a tűz helyét, szemben a bejáróval a számadó nagyobb, jobbról balról a bojtárság kis látóját; van ott néhány gyalogszék, csobány, a korcz mögé dugva sok kanál, kés, villa, ár és egyéb szerszám; peczkekre akgatva a tűziszer-szám, dohányzacskó; szalonnás-, sótartó-, iszák stb.; a külső korczon peczkeken a bögre, köcsög. Néha a

28. kép. A vasaló alaprajza.

bejáratnál egy nádfal, előtte kis pad számba menő gyalogszék; ez az enyhely.

A vasalót alaprajza és a magyarság észjárása sze-rint mérlegelve, reá kell jönnünk, hogy nevét patkó-alakjának köszöní, melynek fölszegezése a vasalás, maga pedig a vas, lévén a patkó szláv* szó.

És ha ezt a vasalót kábái rokonaival szembesítjük, kisül, hogy nem egyéb, mint a kábái átmeneti kunyhónak nyírott formája.

* Podkowa.

Innen azonban újra vissza kell térnünk a kotá csapásra, mely Kábáról s a Hortobágyról az Ecseg pusztá nagy legelő-területére vezet.

Ez a terület óriási volt; de most szélei felől évről évre összébb szorongatja az eke, el-elszakítva néhány

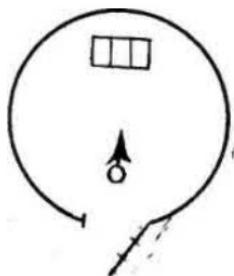
29. kép. Ecseg kontyos kunyhó.

ezer holdnyi legelőt, összébb szorítva egy földdarabot, melynek élete tele volt ősi elemekkel s épen azért messze bevilágított a letűnt korszakokba.

Ecseg pusztára régente nem szállott ki senki cse-lédje, vagy számadó pásztorá, hanem a gazda maga

egész jószágával; ki ménessel, ki gulyával, ki juhaival.

A gazda-pásztor ott igazi űsfoglalkozást üzött. Lábán ősi saru, melyet a ló hátulsó »lábszára élébök való árral — tökéletes prehisztórikus szerszám! — maga fűzögetett, még pedig orrszíj nélkül és kerek, szépránczvetésű orral. Villája, kanala sokszor a kanalas-gém csőre felső és alsó kávájából való volt. Világloja üveg helyett szaruval volt fölszerelve; kunyhója pedig tökéletes finn kotá, mely minden össze annyi fejlődést

30. kép. Az ccsegi kontyos kunyhó alaprajza.

tanúsított, hogy nyílása szemöldökfás és zárható ajtó volt (29. kép). Belülről nézve, ott volt a keresztrúd — gángorúd — mint a kotában, kötél végén igazítható horog — gángó —, ezen a bogrács fülénél fogva lögött, épen mint a finn őslakásban.

Az ajtó irányában a tűz (30. kép) hátúi a szekrény, körül a csobolyó, láda, gyalogsék, vaczok; a korczba tűzve a sok szerszám, a magasban a sok kolomp, hálóban a szikkadó szalonna stb. stb.

Tüzelőnek a szárított marhatrágya és a »juhporos«

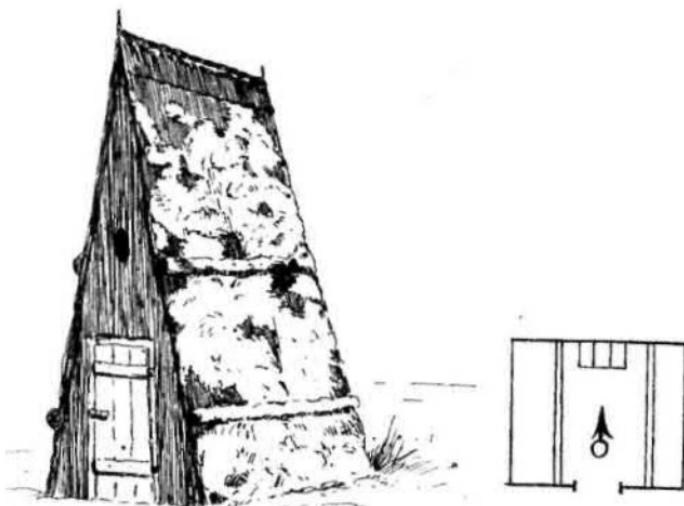
szolgált, a kontyban pedig ott fészkelte az ember leg-hívebb barátja, a szegénység gyönyörűsége: a füsti-fecske. Hatalmas, hófehér komondorok s a fürge puli,

31. kép. Szögletes kunyhó a kun szikeken.

néha majorság egészítette ki a »háztájat«. A kunyhó mellé rajzolt emberi alak fogalmat ad a hatalmas nád-építmény arányairól, melynek ajtajába csak meghajolva bújhatott be az ember.

A legújabb korban és úgy, a mint a közlekedés könnyen hozzáférhetővé teszi a faneműeket, ezek a remek nád építések tüneveznek; ritkábban fedelés kunyhók mellett mint mellék épületek — tehát a kotá viszonyában - kezdenek szerepelni; a korczok kötéssében az ősi rekettye vesszőt a vasdrót szorítja ki,

32. kép. Tspasztott nádkunyhó Nádudvar körül.

33. kúp.
Szögletes kunyhók
alaprajza.

szóval az ősi pusztulásnak indul és tiszta szerencse, hogy az 1896. év nagy alkalmára még ki lehetett teremteni az ősi kötéshez értő pásztorembereket.

A kerek kontyos kunyhótól való átmenetet nem volt könnyű megtalálni, de elvégre is az Új-Szász körüli szikeken és különösen Hajdúmegyének egy-

koron Szabolcshoz tartozó részeiben még ez is akadt; leginkább azokon a területeken, a melyek az alföldre nézve legjellemzőbbek, ahol a délibáb verőfényes napokon bizton látható s helyen-közön csodálatos közezségre bocsátja felénk csalóka vizeit.

Itt a nád építmény még él, szögletes formát is ölt s ezzel átkalauzol a nyerges fedél felé.

A szögletesbe átmenő kontyos kunyhó (31. kép)

34. kép. Átmenet a kotából a sátorhoz.

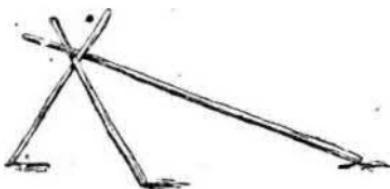
nyilván a ládák szaporodásának és a hálóhelyeknek köszöni alakulását. A tűz az ajtó irányában, hátul és ugyanebben az irányban a szekrény (33. kép), jobbról balról a vaczok.

A legközelebbi fokozat szép, magas, mondhatni karcsú alakban, de konty helyett már gerincczel, a nádudvari formák közül való (32. kép). Itt ezek a formák tanya- vagy cselédházak mellett tűnnek föl és

sokszorosan majorság elzárására is használtatnak, tehát már teljesen melléképületekké alakultak, a melyektől az ember elszakadt.

Mielőtt hogy most már más sorozatra térnék, nem tehetem, hogy e nád építményekre nézve néhány megjegyzést ne tegyek.

Ily építményeken az ősiséget az bizonyítja, ha az anyag kezelése biztos és egyenletes; ez pedig a legtörzsökösebbnek vehető magyarság nád építményein a legújabb időkig is szembetűnően megvan. A korczok alkalmazása oly mesteri, hogy nagy szilárdságot köl-

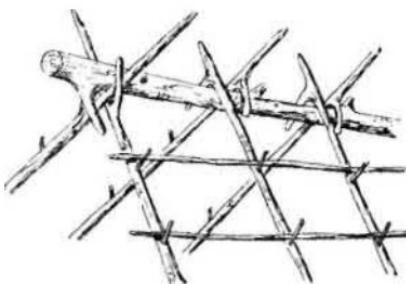
35. kép. Átmenet a sátorból a nyeregtetőhöz.

csonöz a látszólag gyenge anyagból készült építménynek, a vessző bogoza és a kötés megfeszítése oly biztos és egyenletes, mint a hálóé, melyről tudjuk, hogy ősisége a czölöp építmények hálómaradványainak kötésével igazolható.

Az egész letárgyalt sorozat pedig, szerintem, a rudas kotának a magyar sík ősi természetéhez való alkalmazkodása; hozzá az enyhely sorozatnál sokkal régebb, mert eredete abban a mai napig is kérdéses őshazában fakadt; még pedig a sátor révén jutott el a népvándorlás hullámhátán a magyar nádas rónára.

Hogy a kotától a magyar kontyos kunyhók és fejleményeik során át a szilárd megtételepedéshez juthassak, közbe kell vennem egy sorozatot, mérnek elemei a sátoron át, a nyeregtetős, szilárd, állandó építményekhez vezetnek.

Tudjuk, hogy a kotá fölépíthetése igen sok rudat, illetőleg hasábot követelt s épp ennél a körülménynél fogva természetes, hogy a mozgó, mondjuk nomád állapottal nem volt összeegyeztethető. E visszásságnak

36. kép. A horgos rendszer alakulása.

elenyészteresc, ennek módja már Ahlquistnál érintve van, a midőn szellősebb, tehát kevesebb rúdból alkott és kéreggel borított nyári kotáról beszél. Úgy, mint a szövés-fonás fejlődött és könnyebb, de azért elég tömört borítékok keletkeztek, a rudak folytonos apasztása is lehetővé vált és a kevés rúd, szövettel borítva, szülte azt a sátort, a mely nomád életre alkalmas volt.

A vándornépek legegyszerűbb sátra tulajdonképen a kevés rúdból alkotott kotá vázának szövettel vagy

irhával stb. borított formája és ez a váz, tegyük öt rúdból alkotva, a 34. képen látható alakot ölt. Itt különösen a rudaknak a csúcsban való kereszteződése érdemel figyelmet, mert csirája más, később következő alakzatoknak, melyek az ornamentikához tartoznak. De még az öt rúd is apasztható, még pedig helynyeréssel, akkor, ha az egyik rúd hosszabb, a mikor azután a váz a 35. kép formáját kapja, üstöké — a rudak keresztezése — pedig három tagozatúvá válik. Ezt a formát mi magyarok még napjainkban is látjuk a vándorczigányok sárainak képében.

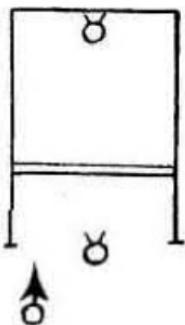
37. kép. Magyar csőszkunyhó.

Azt hiszem, hogy tökéletesen világos, hogy az a három rúdból alkotott sátorváz, szövettel borítva, tiszta képe a nyeregtetőnek, a szilárdítás útja pedig úgy-szólván az alkotmány természetéből folyik: a rudaknak a szilárdítás céljából való szaporítása t. i. nem a kotá felé, hanem a hosszú rúd hosszában történik, mert, a kotá felé visszatérve, ez helyveszteséggel járna. Fás helyen az ágak alkotta horogrendszer szinte feltolakodott az ember figyelmének. A hármas rúdtól el sem térve, minden szögezés nélkül is, hamar meg-

volt a nyeregtető váza, a mint ezt a 36. kép ábrázója; és csak a horgas fákon kellettek czövekek, hogy a keresztágakat föl lehessen tenni, kiálló végükkel pedig a borító anyagot — nád, gyep — meg lehessen fogni.

Ennek a sorozatnak a fejleménye a magyar csőszkunyhónak az a formája, melynek ú. n. szelemenjét — a gerinczet alkotó rudat — ágas falc támogatják, megalkotva az oszlop csíráit. (37. kép.)

Ez a csőszkunyhó, alapjában véve a földié állított nyeregtető — háztető — országszerte megvan, nádas

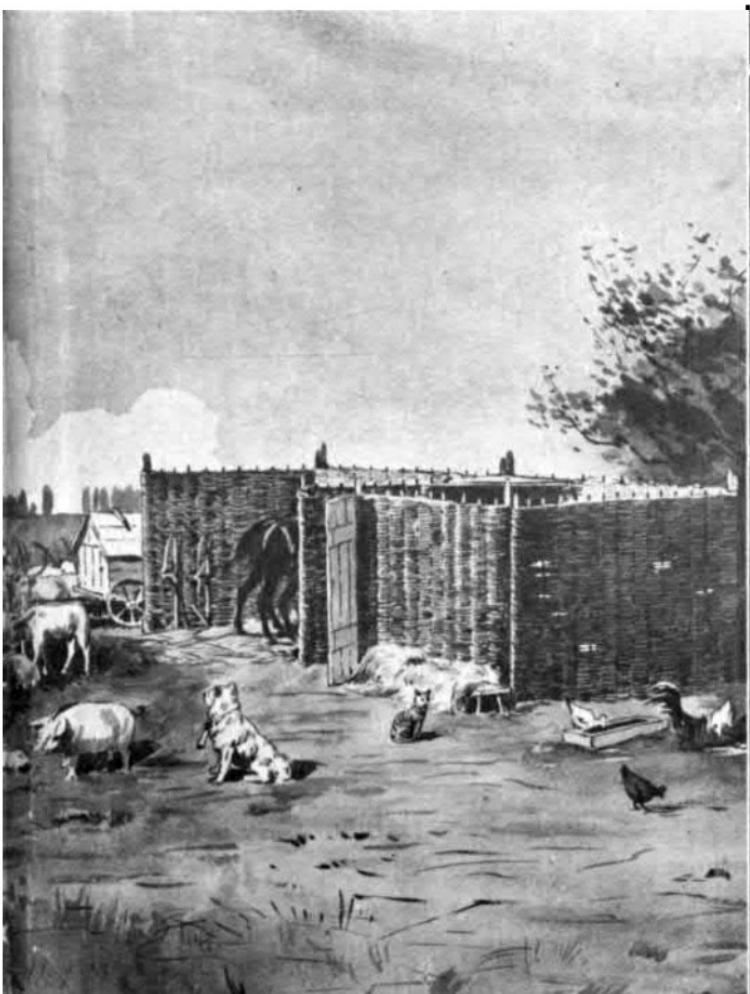
38. kép. A magyar csőszkunyhó alaprajza.

alakja különösen a magyarságnál dívik és fejlődési sort mutat. Sokszor, megrövidítve, kissé csapott farú és gyeppel fedett, ekkor népies neve seggenülő; majd náddal és kiváló gonddal, igazán szépen fedve, gerinezén fonásszerű szegéssel, mely ősiség jele, mert a kezelés' biztossága mindig az, ha nem egyéni, hanem általános. Majd roppant arányokat ölt, különösen halászoknál, a hol a halbőség halsózással jár; ezek a »hasító kunyhók« remek egyenletességgel vannak fedve; a nádnak nem szála, hanem csak cső-

Rajzolta Koszkol J.

A CSERENY BUGACZ-M

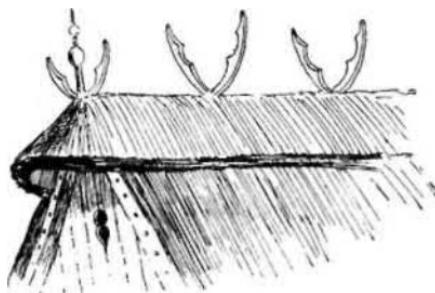
ONOSTORI FORMÁJA.

Hornyánszky Viktor nyomása.

vés vége látszik s az egész oldal, mintegy nyírva, tábla-egyenességgel borít, gyorsan és tökéletesen lefuttatja az esőt. A Balaton partján sokszor remekbe járó fedések láthatók.

A fejlettebb csőszkunyhóban, a két ágasfán kívül, keresztbefut a »rend« is (38. kép), mely arra való, hogy a vaczkot alkotó kunyhórész szalmája együtt maradjon.

Befejezem pedig ezt az átmeneti sorozatot, a melyre

39. kép. Nyerges fedélrészlet ősi eredetű díszítményekkel.

nézve azonban elismerem, hogy a föltekést nem bírtam egészen kikerülni — a mi különben ősi dolgok levezetésében lehetetlen is — befejezem pedig egy oly nyerges fedélrésznek bemutatásával (39. kép), a minőre mi, korosabb emberek, még emlékszünk s a melynek dísze valóban ősi eredetű.

Már a kotából leszármaztatott öt- és háromrudas sátorváznál fölkértem a figyelmet a rudaknak a csúcsban való kereszteződésére, azért, mert ez az ornamentiikába vezet. A fedélrész (39. kép) közepén a már

stilizált károgó — hol a varjú károgni szokott — jobbról-balról a kiálló, metszett horgas fa díszlik; faragó vidékeken ez a dísz tulipánalakot is kap. A horogfák párjainak vége szintén a gerinczen kiálló, metszett. Szegény falvakban csak azon faragatlanul állottak- ki. Legvégül pedig a hármas tagozatú károgó alatti fedélrész, mely a vértelket fedи, alapjában véve kis kotá, vagy sátor, vagy kontyos kunyhó, mely őshajlékból már inkább csak dísszé alakult át.

Csak ezeknek letárgyalása után jelenkezik a magyar ház kérdésében a történet, igaz, hogy csak egy villantással, a mely azonban tájékoztató.

A történeti adat, mely tovább kalauzol, ím ez:*

Egy XIV. századbeli okirat — 1353-ból, tehát közel (500 éves — azt beszéli el, hogy Simon, pozsonymegyei főispán hatalmasul megszállotta Jákótelkét. A fejérvári káptalan vizsgálatot rendelt s ez azt találta, hogy Jákótelkén ott van a főispán felesége egész cselédségével együtt; laknak pedig ezek:

»in tentorio« = sátorban, fölemlítve még;

»tabernacula« = lehet cserény;

»spelunca« = barlang, de hozzáteszi, hogy ennek népies magyar neve »izikuk«.

Mi legyen most már ez az »izikuk«? Az »uk« rámutat, hogy többes számot kell érteni, marad tehát »izik«, a mi népiesen azt a töreket jelenti, a mely padláson, jászol alatt a jó széna után marad.

* Tagányi Károly-nak köszönöm; felhoztam már többször; de csak itt adhatom a megfejtést.

Hogyan lehet most már egy spelunea-szerű épímenyt a szénatörekkel összehozni? Talán úgy, mint a hamvast a lepedővel, hogy t. i. azt a lepedőt, a mellyel a hamvasba — boglyakemencze — a szalmát hordják, nevezi a nép hamvasnak. Somogybán láttam, hogy a nyeregtetővel fedett vermeket, melyek azonban itt-ott cselédség és szegénység lakásai is, részben törekkel, vagyis izíkkal hányják meg, a végből, hogy a fedél meleget tartson; ezek a vermek pedig beásva, csakugyan barlang = spelunca-szerűek. Az összeegyeztetés azonban közvetetlenül is sikerült, a midön Thaly Kálmán azt mondta nekem, hogy a szó a mondott értelemben a Dunán túl él, t. i. mint »izik«, többese pedig »izikök«, és fedelek vermet jelent.

Itt-ott, alkalmasabb, dombos helyen, ezek az izíkek telepszerűen állanak; teszem azt — Budapestről értve — Aszódon túl a vonatról tekintve, igen sok van együtt; de van a síkon is, itt sokszor szépen kitalpasztva, kimeszelve, tanyaház mellett mint kamara és enyhely féle is. Ez új bizonysság arra, hogy az ősi forma sokszorosan a melléképületben maradt meg.

A 40. kép ábrázolja a gyeptel fedett izíket, a már »vermet«. Hely szerint, hol partba, pinczeszerűen beásott farral, hol sík földön bemélyítve, sokszor oly mértékben, hogy a hőmérséknek napi változása máin nem érezhető benne; nyáron hűvösnek, télen melegnek érezzük; ezért ételneműek, termesztmények fentartására, de lakásra is kiválóan alkalmatos.

Rajzunk továbbá mutatja, hogy fedelének szerkezete a hármas sátorrúdra vezethető vissza (v. ö. 35.

és 36. kép). Deszkával való elrekesztése megalkotja a vértelket,* melyre majd reákerül a sor.

A doleg természetében fekszik immár, hogy az ember fejlődő gazdasága mind több és több helyet kívánt; és úgy, a mint megtelkedett, ezt már a vagyon megvédése, a család kényelme érdekében a hajlék tágításával kellett megszerezni. Épen oly természetes most már az is, hogy az izíknek hosszában való tágitásával nem érte el céltját, mert ez a szükséges be-

40. kép. Gyepipel fedett izik; a pontozás a bcásást jelzi.

osztással ellenkezett. De azonnal is tökéletesen elérte a beoszthatóságot azzal, hogy az egyszerű izik végében jobbról balról keresztbe ásott és fedett, a midön egyszerű elrekesztéssel mindenki három helyiséget törött és mégis minden, jól csoportosítva, kezeügyében megtarthatott.

Ez a háromosztatú, vagy háromágú építmény a »gurgyecz«, melynek neve a magyarság latinitásának

* Vertelek különösen a palóczknál és a borsodi Bükk falvai-ban egyértelmű a német »Giebel« szóval.

korából származik, a mennyiben t. i. gurgustum = 'hajlék, kunyhó; gurgustiolum = kis kunyhó. A magyar népnek sajátsága, hogy könnyen fogadja el az idegenszerűséget, különösen akkor, ha van, a mi emlékezetébe vésse; lehet, hogy belevéste a gurgustumot régi idők katonafogdosása s egyéb »perzekuczió«. A 41. kép a Tisza-Duna közről, tehát jó magyar helyről való gurgustumot, mondjuk keresztizíket ábrá-

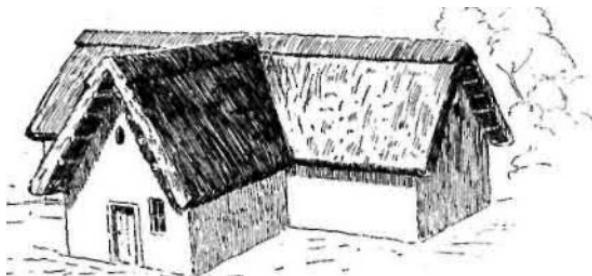

41. kép. A gurgyecz, kutyecz, putri.

zol, hol — teszem azt Peszér Adacs körül — be is ásva, malacszok és bicscesebb majorság, pulyka lakása. De ez csak a mai állapot. A kik kort értünk és nyitott szemmel éltük le az ifjúságot, jól tudjuk, mert láttuk ezeket az építményeket, mint a magyar pórnép lakását, sokszor a földbe rejtve, úgy, hogy már kis távolságról is csak a füstlyukon felszálló füst árulta el az ember e hajlékát, mert földhullámra ásva, gyep-pel fedve szinte »elnyelte a föld«. Tél szakában, mikor vastag hóréteg borította a földet, úgy eltűnt

a gurgustium, hogv akárhány eltévedt vándor vagy szán szakadt belé!

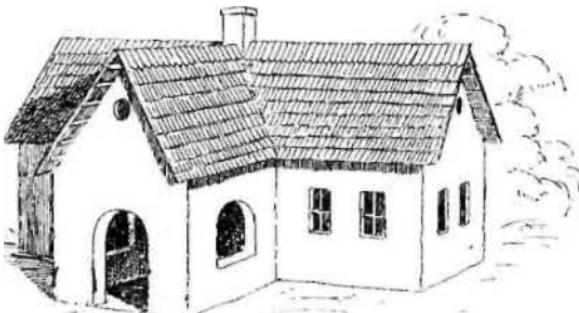
De még tovább is van. Különösen Fejér megyében — itt Sárbogárd irányában — de már Nyék táján is, úgy, hogy a figyelmes szem a vasúkéi észreveheti, mint nagy gazdaságok tartozékait - biJonyos alacsony épületek tűnnek föl, melyeknek egész tája elárulja, hogy cselédség lakóházai. Alapjában véve ezek is a gurgustium formáját mutatják s tulajdonképen a földből kinőtt keresztizíkek.

42. kép. Fehér megyei cselédház.

A mi igen figyelemre méltó, ez az, hogy Sárbogárd környékéről való igen öreg emberek gyönyörű magyar alakok — egész elevenségen őrizték meg a földbeásott izíkeknek, vagy putriknak, mint a régi magyarok lakásainak emlékét; és tisztára úgy fogták fel a dolgot, hogy az immáron a föld fölé emelkedett cselédház annak a bujkálónak az ivadéka. Sőt a legöregebbek közül valók a belépő szakaszt »sátor« elnevezéssel illették, holott ez ma már legtöbbször a »garad« nevet kapja; néha »tornácz« is.

A gurgustiumból vagy kereszt-izíkból alakult cselédháznál még egy jó fokkal följebb áll a régi magyar bocskoros nemesség tornáczos kúriája, mely szintén a kereszt-izik rendszeren, vagy terven alapul; minden idősebb, vidéki magyar embernek kedves ismerőse ez, mely azonban mintha már a fringiával és ármalissal együtt mindinkább tüneveznék, a régi emlékek enyésző somiba pusztulna.

43. kép. Regi, bocskoros nemes kúriája.

Berekeszti pedig ezt a második, a kotából, illetőleg a magyar kontyos kunyhóból kifejtett sorozatot a XVII. századbeli tetővel fedett nemesi hajlék (44. kép), a melynél a bocskoros nemesi kúria tornáczá máioszlopos, ékes tornácczá alakult, melynek vértelkén ott díszlik a család ékes címere. A lépcsőzet, az ablakok rácsozata ékes, derék kovácsmunka; a tető fölfedezőjét, Mansard francia építőt dicséri, ki 1666-ban halt meg, tehát életével és halálával határt szab e tető formájának származtatásánál. Ha nem is épen ilyen ékes,

de jellemző formában megvan ez a kúria Nyéken, Borsodmegyében; az eleven szemjárású utas még a gyorsvonatról is szemügyre veheti.

Az nagyon valószínű, hogy ezt az oszlopos tornáczot azonosítani fogják azzal, a mely a lengyel, litván

44. kép. XVII-ik századbeli nemesi kúria.

és orosz vidéki úri házakat jellemzi;* de ez tévedés, mert a mondott szláv házak oszlopos tornáca, arányai

* Meitzen A., »Siedelungen und Agrarwesen der W. Germanen und O. Germanen, Kelten, Römer, Finnen u. Slavcn«. 1895. III. kötet.

és tagozata szerint görög stílre vall, a mellyel avatott tudósok viszonyítják is.*

De hallom a figyelmesek kérdését, mely így hangszik: hát a kémény?

Igaz, hogy erről mindeddig szó sem volt, pedig megérdemli. A kémény már nagyon késői fejlemény; magyar földön — igaz, hogy ma már inkább csak nemzetiségek lakta falvakban — még mai nap is hiányzik. Beregben, de Somogy telepített községeiben is — Tóth Szent Pál — a füst a konyha ajtaján dül kifelé, a mi pedig belészabadul a padlás ürességébe, az a füstlyukon át tódul ki a szabadba. Ilyen falvaktól jelentették nekem bánatos hangon a tanítók, hogy nem adhatnak hírt a füstifecske érkezéséről, távozásáról, mert az kerüli azt a falut, a mely nem ismeri a kéményt.

Am a kéményt is a tűz elhelyezkedése szabta meg a háromosztatú magyar házban (v. ö. I., 21. kép), ahol az alaprajz világosan feltünteti, hogy a konyha tüze, a konyhaból fűthető boglyakemencze füstjét egyazon kémény foghatja fel.

Ezzel letárgyaltam ázt, a mit mai ismeretem szerint mint fejlődési sorozatba foglalhatót azokról a hajlékokról mondhattam, a melyeket a magyarság ősi soron a magáéinak vallhat, akár ismeretlen pontról való kiindulását — de mégis északkeleti néptörzsekkel való kapcsolatát — vesszük, akár azokat a természeti és egyéb viszonyokat, a melyeket mai földjén talált és

* U.o. p. 515, Fig. LIV. Anlage 140: »Das nordische und das ittgriechische Haus«.

.felhasznált. Az iránt teljesen nyugodt vagyok, hogy a természettudományi módszer alkalmazása azt az erőt adta a megokolásnak, a melyet az alaprajzok összehasonlítására építő házbúvárlat soha sem érhet el.

De mielőtt, hogy a harmadik szakaszra térnék, szolgáljon függelékül még a következő tanúságos és messze múltakba vágó sor.

45. kép. Boglya alakú pásztoikunyhó Szt.-Miklós pusztán, Biharban.

Nem tekintve, hogy magyar földön a barlanglakók — troglodyták — még nem vesztek ki, csak rendszerezzen kutatva nincsenek, akadnak valóban csodás érdekkességű népies építmények, a melyek a megfejtést kérik s a kutatás fáradságát busásan meghálálják.

A figyelmes kutatóra nézve sokszor meglepők

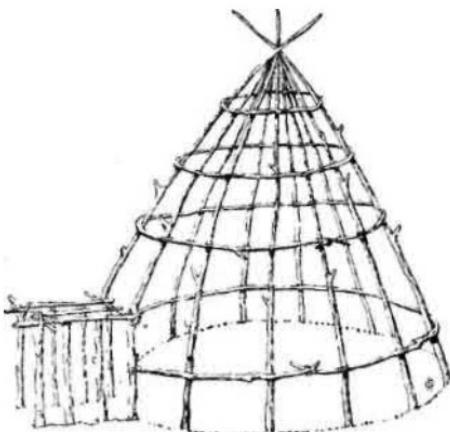
bizonyos alakzatok, a melyek szigetszerűen tűnnek fel más alakzatok között és a melyeknek formája és szerkezete határozottan kifejezi, hogy nem alkalmi, mondhatnám, véletlen tünemények, hanem reánk maradt ōsi alakok.

Mikor már belészoktunk a szárnyékok, keresztkarámok, kontyos kunyhók világába, Kábán és Tetélen megjelenik a hatalmasan rakott körkarám; és a mikor azt hisszük, hogy a síkság bihari része is csak a kontyos nádkunyhót nevezi jellemzőjének, Sápon túl fölvetődik egy feltűnő, boglya alakú, szűk és alacsony bejáratú pásztorlakás, melyet hatalmas, körbefutó árok és sáncz vészén körül (45. kép). A szalamárt gumókkal lepeczkelt mereglyék védi a szél támadásától; a füstlyuk a csúcsban van, honnan karóvégek meredeznek ki, emlékeztetve a sátor rúdalkotta bokrétájára; oldalt van a komondor vaczka; ebből egy szűklyuk vezet a kunyhó belséjébe — a macska bejárója. E nevezetes, sokatmondó építménynek husángokból készült váza im itt következik (4(i. kép)). Az tökéletesen mindegy, akár tanulmány, akár közvetetlen tapasztalás során, e kunyhó látása 'azonnal a messze északra varázsol: ez a »*gamma*«! Az északi forma csak abban különbözik a miénktől, hogy gyep födi, néha — így az állandóan megtelkedett lappoknál Hammerfest körül — kőből van rakva és kapcsolatba jut az írek ősrégi »Dun« sorozatával!*

Az alaprajzra (47. kép) vetett pillantás a követke-

* Meitzen i. h. III. köt. 121. stb. lapokon és az Atlas 28 d.

zőre oktat: a tűz a középen van; túl rajta, a bejáróval merőben szemben, a kenyeres szekrény áll, jobbra balra a vaczkot alkotó rend. Az összes zárt pásztorhajlékok végre is arra tanítanak, hogy a nomád sátor patriarchális rendjén minden össze annyi változott, hogy a családfő helyét a kenyeres szekrény foglalja el.

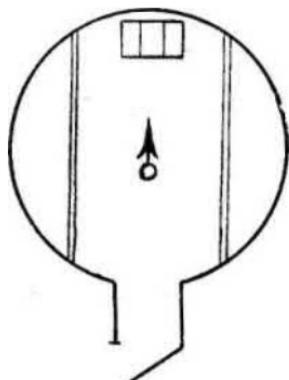
46. kép. A boglya alakú kunyhó váza.

A Szt.-György puszta pompás, tűzök-lakta legelőjén járva, azonnal szembeszökik az is, hogy az egykori boglyakunyhók helye, begyepesedve is felkínálja magát: a köralakú mélyedés, kerek, lapos dombot vesz körül. Reáltalálunk tehát itt is a körsáncra, mely a kábáti hasítékos nádkunyhót (II. 24. kép) veszi körül; de körülveszi a Hortobágy ősi pásztortanyáját is.*

* H. O., Ősfoglalkozások 1898. 43. 1. külön; és az 1896-iki ezredéves kiállítás jelentésének V. kötetében is.

És ez a szentgyörgyi gyepes mélyedés és lapos domb rögtön eszébe juttatja az embernek azt a kábáj alakulatot, a melyet a nép »tatárszéknek« nevez, mely nem a messzetekintő hunhalom és egészben megfelel a boglyakunyhótól származó begyepesedett maradéknak, csak hogy sokkal nagyobb.

Ezúttal különben beérem a rámutatóval, mert a

47. kép. A boglyakunyhó alaprajza.

dolog még behatóbb tanulmányt követel. Annyi bizonyos, hogy az ős kotá mellett megvan a nem különben ős gamma is. Lássuk a további fejleményeket.

A midőn tanulmányommal eddig voltam, elő kellett venni pásztorkodás tekintetében Borsodmegye nevezetes népszigetét a »Matyaó« háromságot, melyet Mező-Kövesd, Tárd és Szt.-István alkot. Gyönyörű, színekben szinte fürdőző dolgos nép, melynek nyelve is tele van sajátossággal s melynek, igaz, hogy már

csak egy része — leginkább még Tardon — Magyarországnak néprajzilag legnevezetesebb házában lakik és gazdálkodik.*

Mezőkövesden és Tardon az üstökös, vagy bugyos házat és fejleményeit még ma is tisztára "ki lehet venni; a tető változatait pedig a Bükk-hegység falvaiban könnyen észrevehetjük.

A tardi klasszikus matyó ház (48. kép) utczafelőli, tehát keskenyebb oldala — front — félkör alakra kirugó ernyővel ékeskedik; az ernyő neve »bugy«, de »bugyborék« is, és ekkor a kört támasztó fának a neve »bugy«.

Ezt az ernyőszerkezetet az »ágosfa« tartja, mely a földbe van ásva; felső ágával tartja a ház gerinczét alkotó »szelemen rendet« és egyesítve az ernyő bordázatát is. Az ágosfa állásának megfelel a ház hossza-közepén futó »mester rend«, ettől kétfelől a »vízvető rend«.

A bugy alá húzódó vértelek mindig sövény fonató; így maradvány abból a korszakból — még ebben a

* Nem utolsó dolog, hogy ez a ház (l. 48. kép) ezredéves kiállításunkon nem volt bemutatva. Nép és hatóság, legélénkebben tiltakoztak az ellen, hogy a »matyó ház« elnevezés alatt bemutatott épület, matyó ház lett volna. A bemutatott ház 1888-ban épült Mező-Kövesden s már ahhoz a sorozathoz tartozik, a melyet utazó pallérök vasútmentén országszerte építgetnek. Mező'-Kövesd átalakulása akkor vette kezdetét, a mikor mostani koronás királyunk lovassági hadgyakorlat ötletéből nehány napig ott tartózkodott. Az igazi »matyó házat«, kissé gyarló rajzzal ugyan, de jól leírva közzétette Istvánffy Gyula 1800-ban az »Ethnographiá«-ban és 1897-ben »A matyó nép élete« cím alatt külön is. Az új mező'-kövesdi házak tehát nem néprajzi, hanem vasútmenti típusok.

században — a mikor a matyó ház egész falazata »sövényfalú« volt« tehát csak annyiban különbözött a cserénytől, hogy polyvás sárral tapasztották fűzvesszőkből szövött falazatát.

Ha már most a »bugy« vagy »bugyborék« szerkezetét külön is vizsgáljuk s nem feledkezünk meg a tető egyéb belső szerkezetéről sem, akkor (a 49. képhez kötve) a következő elemeket kapjuk ki: a régi,

48. kép. Turdi matyó ház.

vesszőből szövött falazat és beosztás megfelel a cserényből származott házalaknak; a bugy fél »gamma« (v. ö. 45. és 4(5. kép); a tető többi része semmi egyéb, mint a hármas rúd rendszerű sátorból, horgas fák hozzájárulásával megalkotott nyeregtető, mely a kotáig vezethető vissza; tudjuk, hogy a nyeregtetős csőszkunyhónál (37. kép) már előfordul az »ágosfa«, mely a szelemen rendet tartja, továbbá, hogy ott van a hor-

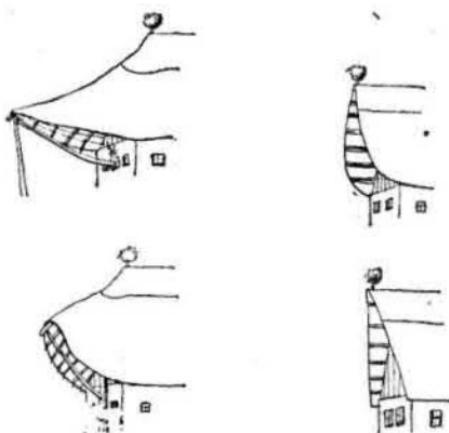
gasfa; és, a mi legnevezetesebb és döntő, hogy a bugy = fél gamma, szakasztott abban a viszonyban áll a matyó házhoz, mint a kotá a fejlett finn, a kontyos kunyhó és vasaló a fejlett magyar házhoz, hogy t. i. az ősi forma, mint melléképület áll fenn — okulásunkra!

49. kép. A matyó ház bugyiinak és fedelének belső) szerkezete.

A bugynak újabb időben már klasszikus helyein is megvan a maga visszafejlődése, a mint ezt az 50. számú sorozat világosan föltünteti. Mezőkövesd legrégebb részében 1898-ban még volt egy annyira ki-rúgó üstök, hogy a bugyfán kívül még külön is meg kellett támasztani. Tardon akadt oly üstök, mely föl

volt vetve; néhol az ernyőszerű bordázat már elmaradt s a tető csak egyenesbe, alul elkerekítve nyúlt még ki a vérteleken túl; végre — Mező-Kövesden is — újabb házakon a tető épen csak a gerincz felé rúgott kicsit előre, a vértelek azonban már egészen szabad volt és csak ekkor veszi kezdetét a vértelek díszítése.

50. kép. A matyó ház bugy részének visszafejlődése.

És az üstöknek vagy bugynak vájon mi a jelentőssége, ha a néplélek szempontjából vesszük?

Még ma is látom a tardi öregnek derült arcát, a mellyel a felvilágosítást megadta. Itt a páros beszéd:

- Hát azután mire való az a bugy?
- Hát eljátszik alatta a gyerek.
- Tovább nincs?
- Hát elpletykál alatta az asszonynépség.
- No még!

- Hát szomszédolunk is.
- Hát estve?
- A már a szerelmeseké!

Mind az, a mi család s a mi kis falunak patriarchális közélete, az ősi bugy alatt szövődik s épen ez ősiségének pecsétes levele is.

Ezzel a magyarság még élő hajlékainak sorozatát letárgyaltam; buzdított a tárgyszeretet és az igazság nagy érdeke. A midőn a vizsgálatba fogtam, még nem is tudhattam, hogy az eredmény megfelel a következő tételekre, a melyek azóta, merőben idegen nyomokon születtek a nélkül, hogy az eredet megállapítására bár a legszerényebb kísérlet történt volna.*

1. »Kétségtelen, hogy hazánk egész átvizsgált területén a telek berendezés teljesen felnémet típusú.«

Ezt tagadja a cserényen alapuló háztáj és a magyar falu sorakozása.

2. »Kétségtelen, hogy a lakóház sarkos, derékszöges összépítését a magyar a vendtől, a vend a stájer és felsőausztriai építkezéstől vette át.«

Ezt tagadja az enyhelyen kezdődő sarok és a történet.

3. »A székely ház szintén felnémet alapon épült fel.« Ennek ellenszegül az az óriási tér minden akádályával együtt, a mely az elfogadható felnémet hatás és a Székelyföld között elterül — és még száz ok.

Az eddig mondottak összegezésében világosan tükröződik az, hogy a magyarság hajlékának két ágazatá-

* V. ö. Dr. M a t l e k o v i t s S á n J o r, »Magyarország közgazdasági ős közművétődési állapota ezredéves fennállása idejében stb.« 1898. V. kötet, 942. és 944. 1.

Rajzolta Koszkol J.

FECSKERA

KÁS ÉPÍTÉSMÓD.

Hornyánszky Viktor nyomása.

ban föltalálhatok a *kotá*, ebben a *sátor* elemei, az ezekről való átmenet a *nyeregtetőhöz* és alakulataihoz; hogy továbbá megmaradt a *gamma* eleme is, mely mint pásztorlakás él; sőt több alakban is található,* a sátortól származó nyeregtetővel kapcsolatban pedig a matyó házban jelentkezik.

Ez a legősibb forma így, mint tető reákerült az itt, magyar földön, az enyhelyből kifejlődött *cserényre*> melynek mint tudjuk, egyik zuga fedett, a fedő pedig a *sátor* nevet viseli — v. ö. a 17. képen..

Mind a két ágazatnak ősibb formái pedig mozgók, tcliát a nemzet nomád korszakának megfelelők. Az is kivehető, hogy a hármas tagozatú magyar ház úgy fejlődött, hogy a cserénynek fedél alá került, tehát elzárt részéből a tűz kitelepedett, — v. ö. 18. kép — így a konyhának adott alapot és hogy ebben az irányban haladva fejlődött a mai értelemben vett »nappali« szoba, melynek neve azonban sok helyen »ház«, mely név, mint olyan, magában is reámutat e rész későbbi eredetére, helyesebben keletkezésére.

Az felhozható ugyan, hogy a nyeregtető ott is megvan, a hol keletkezése a magyar ágazat szerint ki nem magyarázható. Ily esetekben kisegítőnek veszik *Bastiatt* hires mondását, hogy vannak alakzatok és egyebek, a melyek mindenütt azonosak s úgyszólvan »népek gondolatából« — vom Völkergedanken — születnek. A tetők eredetének magyarázatánál azon-

* V. ö. Ősfoglalkozások 1898. 55. 1. XX. »Somogyi pásztor-kunyhó Berzencz táján.«

ban kevésbé a »Völkergedanke«, mint inkább a dolog természete, nyíltan szólva a víz folyékony volta dönt, mely eső alakjában hull alá, s a mely ellen az ember védekezik, még pedig az egyetlen foganatos módon, t. i. lejtő felületekkel. Az mindegy, vájjon pálmalevél vagy száras növények tömörítése szolgáltatja a vizet levezető, lejtős felületet.

Erre éppen csak reá akartam mutatni.

Az-összes esővédő fedelek pedig alapjában véve két ős alakra vezethetők vissza, az egyik a Λ sátor, a másik a O kupola.

Befejezésül még egy lényeges és nagyon jellemző szempont az, a melyről a magyarság hajlékát kell szemlélet és megítélés tárgyává tennünk.

Ez nem más, mint a csoportosulás szempontja, mely tudvalevőleg az egyes, mondjunk tanyaházon kezdődve, a »soron« át a faluig, majd a városig vezet, a mellyel szemben nagyon természetes és jogosult az a kérdés: a magyarnak van-e csoportosulása és mi a jellemző tulajdonsága?

Ily tulajdonság csakugyan van és valóban szembe szökő; úgy annyira, hogy a mélyebben pillantó idegen bűvárnak is feltűnik. Majd meglátjuk.

A magyar tanyás hajléka semmi más, mint a cserényből fejlődött, fedeler, háromtagozatú építmény, mely ma is annyira cserény, hogy kerítése sincsen. A tanyások szomszédosok, tehát ismernek, bár laza, de mégis köteléket; nem egy terület tanyásai pedig, hozzá a legmagyarabbak, nemzetiségi kötelékbén vannak.

Ez tehát a mozgó cserény megállapodása és ennek természetes folyománya.

Az első fokozat ezután a »sor«, mely ifjabb településekben is, pl. Zenta körül, jó magyar elemekből alakítva tiszta nemzetiségi, így: Patócsok sora, hol csupa Patócs nevű család lakik, Híresek sora stb. E sorokat 10—30 ház alkotja meg, nem összevisszass nem is szembe építve, hanem egy-két sorban egymás mögött állva

Ezek a »sorok« legott fölidézik lelkünkben a száguldó, harczos, lovas népek sártáborait, azoknak taktikai sorakozását.

A következő fokozat immár a falu, a melynek megítélését egy éleslátású idegenre bízom, Helhvald Frigyesre,* kit nem tévesztett meg az a czélzatos tan — mely, fájdalom sok magyar ember fejét is megzavarta — hogy t. i. a magyarok nem tudtak semmit, nem hoztak semmit és hogy a mit tudnak, a miők van, azt úgy vették más népektől, legtöbbször erőszak árán is.

Helhvald a következőket mondja:

»A magyaroknak az európai művelődéssel való érintkezése s az az egész műveltség, a melyet elértek, nem bírták nyomtalanul eltüntetni e nép eredetileg nomád természetét. A magyar falura vetett egyetlen pillantás reátanít e nép eredetére; nyom-

* Friedrich v. Helhvald »Haus und Hof in ihrer Entwicklung mit Bezug auf die Wohnsitten der Völker«. Leipzig, 1888, p. 444-449.

ban felötlik a harczos vándornép, mely immár megtelepedett.«

»Egy hosszú, széles utcza, melyet alacsony házak alkotnak meg, melyeknek arczonala egyenes és egyenlő közökkel áttörött, az egésznek a tábor képét adja.«

»Az a benyomásunk támad; mintha itt egy adott jelre föl kellene szedni a sátorfát; mintha a lakosok lóra kapnának, hogy más, jobb területet hódítsanak.«

»A templom a vezér sátorhelyét jelezzi.«

»Ezek a helyek tulajdonképen állomások, a melyeken az egyes részek a foglalás pillanatában lábukat megvetették

Ez határozott éleselműségre valló megfigyelés és ott, ahol a területi viszonyok természete úgy hozza magával, észrevehetjük a táborszerű megtelkedés módosulásait is, melyeknek taktikai alapföltétele a könnyű kimozdulás biztosítása, mint: a soroknak egymásmögé való sorakozása, majd — és ez igen nevezetes — lépcsőzetes kifejtése, a midön az egyik ház a szomszédnak előre vág, illetőleg szomszédját előre bocsátja s a sor mégis egyenes marad: ez taktikai alapon való tábori sorakozás!*

Aki nagy alföldi városainknak széleit jól veszi szemügyre, hol a benszülött kisgazdák telepedtek meg, mindenütt a Helhvaldnak is feltűnt (isi tábori

* Nagyon természetes, hogy ki vannak rekesztfé azok, melyek újabban tűzrendészet) szempontból alakítattak; úgy katonai befolyás alatt telepített nemzetiségek is.

sorakozás köszönti; sok helyen egy ablakkal az utcza felé, tehát a cserény-ház egyik följegyével ellátva. E városoknak belseje sokszorosan már rendetlen, jeléül idegen iparos, kereskedő elemek betelepülésének.

És hogy az a táborszerű, soros építkezés mennyire benne van a nép vérében, lelkületében, azt kisebb helyeink legújabbi fejlődése világosan tünteti fel: a kisgazdák házsorai egyenességen és lépcsőzetességen az ősi rendet követik.

Végső kijelentésem ezúttal a következő: Fejtegettésem sok tekintetben talán a futólagosság bélyegét viselik magukon, akkor, a midőn a tárgy az alapos kutatáson túl elbírja a kimerítő könyvet. Ha életem kedvez, az a könyv meg is lesz.

A mit itt ki akartam s reményiem ki is bírtam fejezni, ez az, hogy mielőtt a magyar éthnographus vagy házbúvár a nemzet egyetlen egy sajátságáról lemondana, azt mint idegentől vett tulajdonságot idegenek kiszolgáltatná, ismerje a tudomány, az igazság és nemzete iránt tartozó kötelességének előbb a legalaposabban eljárni és a kutatást, a módszert emberileg kimeríteni.

Van abban köszönet.

III. A BESZÉLŐ SZERSZÁM.

Első előadásom bevezető részében érintettem, hogy az ember vizsgálódásaiban tulajdonképen minden önmagát keresi; még a csillag fölfogott spektrumában is saját létenek foltételeit viszonyítja azzal, a mit a spektrum a távol világ viszonyairól elárul.

A magyarság házának bűvárlata a földszínén foglalkoztatott; a hajlékban s annak fejlődése során kitűnt az ember fejlődése is; de nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az embert és viszonyait minden csupán a felszín jelenségeiből ismerhetjük meg.

Hogy a sejtet fölismerhessük, alakulásában követhessük, belé kell nyúlnunk bontólag a szervezetbe és ha az embert ősi állapotában akarjuk felismerni, meg kell bolygatnunk a földkéreg rétegzeteit is, hogy azokat az ősi viszonyokat, azoknak nyomdokait fölismerhessük, a melyek embertől erednek.

Íme ismét itt az a csapás, a melyet a természettudományi módszer elénk ró, s a melyet követnünk kell, ha eredményt akarunk elérni.

Annak a mélyítésnek párja, a melyet az élő szervezetek helyes felfogásában a sejt felismerése teremtett, a szervezetek alakjaira és elváltozásaira nézve elénk állítja az öslényekről szóló tudomány.

A ma élő szervezetek helyes felfogása, a föld rétegzeteibe temetett alakok felismerésétől vált függővé, és a világosság az élők és leáldozottak viszonyításából fakadt. Szakaszottan így áll az ember ősi állapotának, viszonyainak fölismerése is, a melynek kezdeteit föl kell keresnünk a föld rétegzeteiben. Igaz, hogy csak a legifjabbakban jelentkeznek.

Úgy, a mint a föld legifjabb rétegzetei oly tárgyakat, alakulatokat szolgáltatnak, a melyeknek embertől való származása kétségtelen, keletkezett és mindenkor fejlődik az ősrégészeti is, mely mai felfogás szerint azt is jelenti, hogy oly korszakok jelenségeit tárgyalja, a melyekről írott történet nincsen.

V i r c h o w, kit mindenjában ismerünk, Sir John Lubbock kitűnő könyvéhez írott előszavában* így szól:

»*A történet előtti idők*« valóban tudományos könyv és ha nem szakember, hanem a nyilvános élet embere, politikus írta, ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az őstörténet nem szaksalkalmasint nem is lesz azzá. Ellenkezőleg, valamennyi szakbeléjátszik. E téren már az első lépések is csak sokaknak közreműködésével váltak lehetségessekké. Már az öslénytan

* Die vorgeschichtliche Zeit stb. von Sir John Lubbock, mit einleitendem Vorwort von R. Virchow. Jena, 1874.

rászorult a leíró természetrajznak összes ágazataira; a régészet reászorult a filológiára és történetre; és csak a prehistoriai embertan foglalta össze ezeket az irányzatokat, csak ez nyújtott magasabb célt és mérhetetlen kiterjedésű.

Ez a viszonyítás elkerülhetetlen voltának bizonyítása; a mi pedig a mai és az ősi közötti szoros kapcsot még máskép is világossá teszi, azt a következő szavak világítják meg:

»Hogy megérthessük, a mit a prehistorikus kutatás földerít, hogy a szerszámot, a gyártmányt, a hajléket, az erősséget, a koponyát és csontozatot, a mely felszínre kerül megmagyarázhassuk és mindebből az ősembert teste, szelleme, erkölcse, szokása, tudása és előítélete szerint földerítsük, ahhoz nem elég sem az ősrégészti anyag, sem az ősrégész éleselmjűsége. A megfejtést sok esetben csak az élő ember megfigyelése nyújtja, úgy a mint azt a múltakra nézve a történet, a jelenre nézve a néprajz szolgáltatja.«

Ez az eljárás minden bizonnal alkalmas arra, hogy a Föld rétegzeteiből napfényre hozott, különben néma tárgyakat megszólaltassa s így ez a »beszélő szerszám« egyik sorozata.

De az én irányom még más elven is alapul s ez a következő: Nemcsak a primitív állapotban máig is megmaradt ú. n. vad népek vethetnek világot az ősrégészet tárgyaira s ezeknek rendén az ősemberre és viszonyaira, hanem a magas fokon álló népek is, mert ősfoglalkozásaiakban számos szerszámot, fogást, szokást stb. őriztek meg, a melyek bevilágítanak történet-

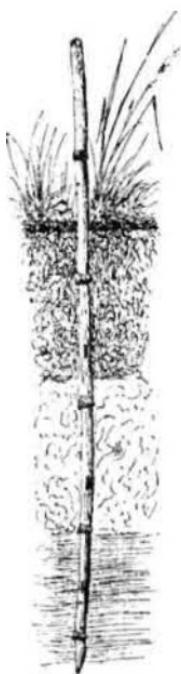
előtti korokba is. Ezen az alapon kutatva, kisül, hogy, teszem azt, a mi magyarságunk ősfoglalkozásai szerint sokkal közelebb áll a lábai alatt temetkező ősi elemekhez, mint bármely, bárhol élő népelemhez.

Nem a primitív fokon álló és úgyszólvan itt felejtett pápuákkal, vagy az indiánok utolsó romjaival, hanem saját ősfoglalkozásainkkal kell egybevetnünk az ősrégészeti jelenségeket; és ekkor — nem is ritkán — a legmeglepőbb históriákat mondja nekünk az a megszólaltatott »beszélő szerszám«.

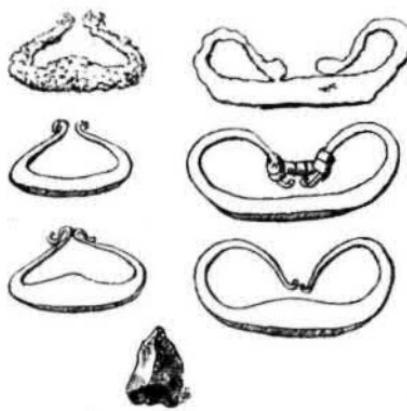
Sőt még más, rég letűnt szerszám is megszólal, az, a melyet az őskorban ősnépek oly anyagból készítettek, a mely természeténél fogva századok és ezredek során elpusztult, nyomtalanul elenyészett: értem a fából, nádból és más, könnyen enyésző anyagból készült tárgyakat. Itt igenis felvilágosít a' gyermekkorban napjainkig is megmaradt népek kezén levő szerszám, így a kőbalta foglalatja, nyele; de már az, a mi határozott jellemű természeti viszonyokhoz volt kötve, az eltűnt és elenyészett. így csak a ma élő szerszámnak vagy tárgynak, mondhatnám, prehistorikus íze mondja meg nekünk, hogy valóban ősi dologgall állunk szemben.

Kezdem a néma és mégis ősiségről szóló tárggyal, a »lápiküttel« (51. kép). A praktikus amerikai, Norton, fogyó századunk dereka táján oly szerkezetet fedezett fel, a mellyel bárhol és hamar ivóvízhez lehetett jutni. Egy vascső, melynek fejes vége oldalt lyukasztva, a fej hegye aczélból való volt, hozzá egy ügyes ütőképzülék: ez volt a szerkezet. Az ütőkészülék beverte a

fejet a földbe, a cső felső végén megmozdult a szivattyú és ekkor kisebb-nagyobb mélységből hamar előkerült az ivóvíz, oly pontokon is, a melyeken még csak nem is sejtették. Ez a *Norton-kút*. És a midőn

51. kép. Lápi-kút. Ecsedi láp. 52. kép. Ősi aczclok és ösi kova.

1867-ben az angolok abessziniai hadjáratában nagyon bevált, mint tábori kút fontosságot öltött, nyomban akadt egy pár német, aki az elsőbbsséget a németiségek számára követelte, kimutatva, hogy Nigge már 18lo-ben, Melm már 1830-ban szerkesztett ilyen kutat.

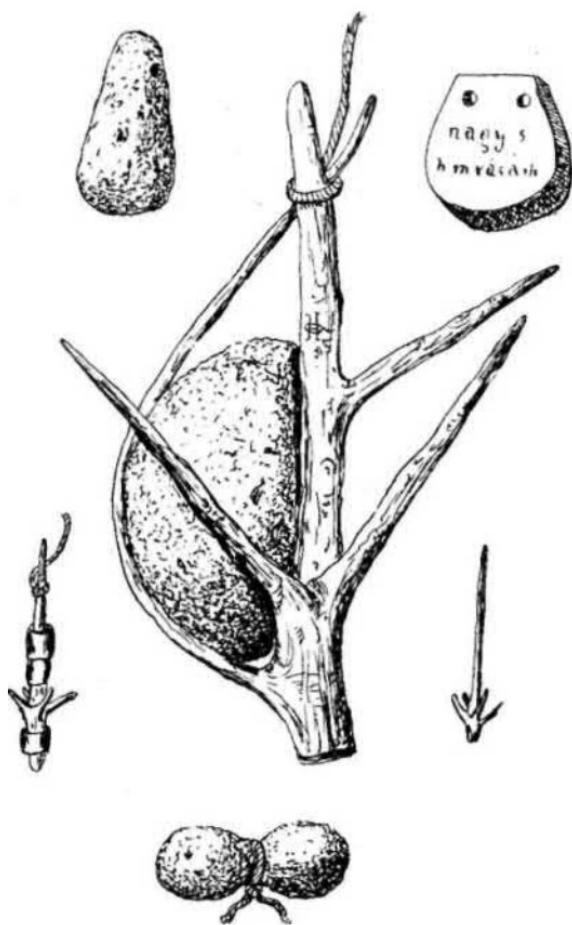
Ha a magyar csikásznak-pákásznak — valahol az Ecsedi lápon — erről az elsőbbségi háborúról tudomása volt volna, bizonyosan elkaczagja magát, mert az ő, ősi soron kedves kútja mégis csak egy kicsit régibb N i g g e uram eszénél és N o r t o n gyakorlati érzékénél.

Egy czímeres nádszál, vékonyabb végén rézsut elvágva, bőtkeiben keresztülütve, beszolgál az ingóláp alá, az alsó bőtöközökben oldalt lyukak vannak vésve, akárcsak a Norton vascsöve fején, a szivattyú pedig a csikász-pákász szája.

Nyilván való, hogy ez csakugyan ősi szerszám, mely anyagánál fogva elenyészett, de mostkori alakja bevilágít az ősi lápok emberének életébe. Ez a víz, minden korszak emberének életszüksége; az öseember is így jutott hozzá a láp mélyen.

Mit mond a tűziszerszám? Hallgatag és mégis érthetően beszél. Az 52. kép sorozata az aczéloknak két típusát ábrázolja. A legfelső kettő népvándorlási, mond-juk árpádkori sírokból való, a nagyon rozsdás Kecskemétről, a kétnyílású Szeged tájáról került. A kecskeméti rozsdás, egy nyílású — inkább patkóalakú — alatt következik a még ma is élő magyar Karancssági, ez alatt a vogulok mostkori aczélja; tehát egy sorozat, mely letűnt korok sírjaiból kikelve, elvezet élő magyar elemek erszényébe, tűzi készsgébe, innen messze északkeletre, letűnő félben levő népelemhez, melynek a magyarral való nyelv rokonsága, hozzátartozása rég eldöntött dolog!

A második sor vetekedik az elsővel. Legfelül a

53. kép. Fentő és hálókő.

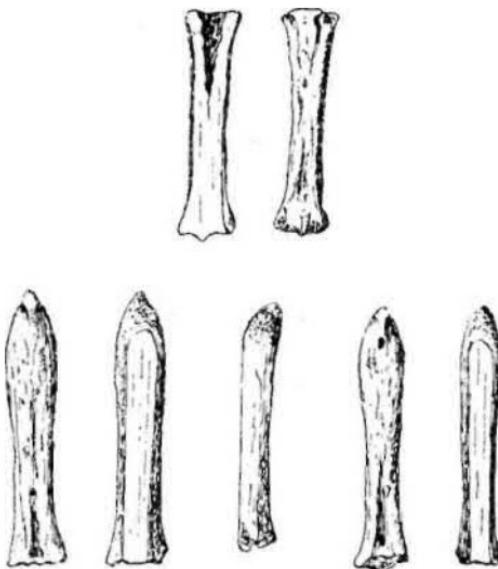
szegedi sírból való forma, alatta az, a mely Szenna somogyi faluban a csürhés tarisznyájából került elő, mutatva azt is, hogy ez az aczélforma hogyan volt a jó fogás miatt felszíjazva. És ismét ezalatt a vogulok aczélja, tehát ismét az a sor, mely a prehisztorikus sírból a magyarságon át a vogulokhoz vezet.

E két sor alatt van a tűzkő, az alföldi pásztorember »sziklikovája«, a dunántúli »ugarköve«; azért így, mert az előbbi eső után a szikes legelőn, a másik, régi ekenyomon, az ugaron találja; pedig nem egyéb ez, mint letűnt, történetelőtti korok népeinek nyílhegye tűzkőből kipattogtatva, néha kovakés pengéjének töredéke: az ősnép gyilkos fegyvere, a mai pásztortűz gerjesztője!

És ismét egy néma, mégis hangosan beszélő sorozat. Három hálókő (53. kép), felül balról egy kúpalakú; jobbról egy lapos, két lyukkal, Nagy Sándor névvel; legalul középen egy befűzött; mind a három égetett agyag és mai hálókról való. Pedig, ha a három kő megkopik, a név lekopik s valaki odaveti, a hol ősrégeszek ásnak, elviszik, mint őskori leletet. A befűzött forma, mely Keszthelyről való, azonfelül még arra is reátanít, hogy Aquincum római halászának hálóján ilyen rendszerű volt a súlyozó!

És azok a pereszlenek! A balról álló kicsiny, konyhai habaró, csak azért rajzoltam oda, hogy mértékül szolgáljon. A jobbról álló a franczia-svájczi halász ólomsúlyos fentője, a mellyel a rohanó Arve folyó fenekéről fölveszi a fenékhorgot; a középső óriás Ős-Komárom halászságának fentője, mellyel a Duna fene-kéről szedte a horgot. És hát ezek hogyan világítanak

be az ōskorba? Úgy, hogy a svájczi czölöpépmények leletei között akadtak pereszlenalakú fák is, melyeknek rendeltetéséről senki sem tudott semmit, míg az Arve élő fentőjén nem akadt meg az ōsrégész szeme: ekkor azonnal meg volt magyarázva minden; - a mi fen-tünk is.

54. kcp. Ironga-csontok; a felső kettő ōskori.

Ismét egy hallgatag sorozat, a melyet azonban a. még ma is lüktető élet meg fog szólaltatni; szava van. Az úgynevezett terramárékból és más emberi nyomokat rejtő rétegekből nem is ritkán kerülnek elő ló- és marhacsontok, a melyeknek egyik fele tükrösimára, laposra van lecsiszolva. Elmagyarázták azokat

korcsolyáknak, majd ős idők szöveteinek simítására valóknak; meg is tagadták ősi voltukat.*

Pedig a mi tősgyökeres magyar gyerekvilágunk, mily tökéletes magyarázatot nyújt ezekhez!

Valamennyi alul fényesre-laposra csiszolt csont, melyen fűrás nincs, ironga — korcsolyacsont —; vala-

4

55. kép. Irongáló magyar fiú.

mennyi ilyen csont, ha két vége felé a tengely irányában fűrás van rajta, előbb keczesúlyozó csont volt; végre valamennyi minden két végén keresztbe fűrt, lapos-fényesre csiszolt csont, felköthető irongacsont. Erre tanít a magyar gyerekek téli öröme s ez bevilágít az

*Munro, R. Prehistoric Problems stb. Edinburgh-London, 1897.

őskorba is, mert az 54. sorozat felső, nagyon kopott párja valószínűen a bronzkor legelejéről való.*

Az 54. kép alsó sorában balfelől tisztán irongálásra készült pár; a jobb felőli pár eredetileg kéczecson volt; a középső, az irona alakját oldalról tünteti fel.

Ezek az ironák nem voltak és nincsenek megkötve; a gyerek rááll s a csont, a sáruhoz illeszkedve, megtapad.

És a gyakorlat? A gyerek legtöbbször a szakás

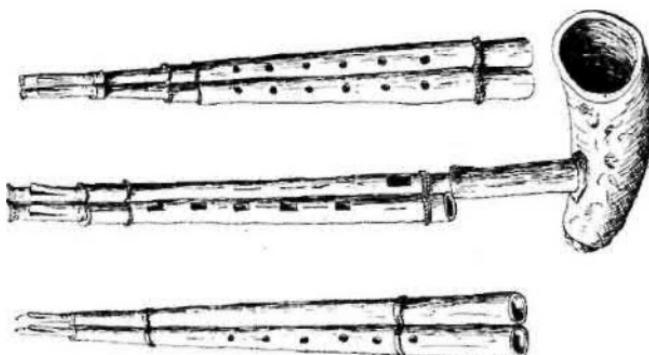
56. kúp. Felkötött irona.

vonyogával — széna, tépésre való — száll ki a sima jégre, leteszi az ironapárt, rááll. A vonyogót úgy fogja, mint a vessző-, vagy nádparipát (55. kép), döfögetni kezdi a jeget s elindul; majd repül mint a kilött nyíl, csupán arra ügyelve, hogy az ironapár minden páros vonalban maradjon meg.

A felkötésre való irona magyar földön már tűnő-iéiben van; harminc éve láttam az utolsót a Mosz-

* Barsmegyében Verebelyről való.

tonga jegén Bácsmegyében. Az, a melyet az 56. kép tüntet fel, az oláh Dobrudsából való.* Az egész alkalmatosság, úgy, a mint az 56. kép feltünteti, igazán prehisztorikus ízű, mert a sarú vagy bocskor az,

57. kép. A szúrnia, a Deliblatt dudája és az olasz ikerflóta.

57. kép. A szúrnia, a Deliblatt dudája és az olasz ikerflóta. 58. kép. A tilinkó beosztása, vagy kimérése.

melyet magyar pásztoremberek az ősi csont-árral füzögetnek, s mely az őskori leletekből származókkal megegyezik.** Mind néma s mégis beszélő szerszám.

* Dr. Almás y G y ö r g y barátom hozta 1897-ben.

** A többi ironga-csontot ezúttal elhagyom.

A mi most következik, az oly beszélő szerszám, a mely hangot ad; de egyebet is mond.

A legősibb korból nem maradt, mert nem is maradhatott reánk fából való furulya, sem kürt, sem nádsíp, mely talán a legősibb hangszer, és így ebben az ágazatban is az élő népek kezén levő, kezdetleges hangszereket kell ősi eredetűeknek venni, ezekről kell

59. kép

60. kép. Szatm

61. kép.

bárcsak halavány és bizonytalan következtetést vonni ősnépek zeneérzékére.

A rómaiak korából nyelvben és ábrázolásban a fúvó hangszerek közül a »tibia« gyakran fordul elő s az, a ki ezen a hangszeren játszik, a »tibicen«. A tibiák-nak egyik formája pedig az ikersíp vagy flóta a »tibia gemina«, melyet az allegorizáló művészet mai nap is géniuszok kezébe ad és szájához illeszt. Vájjon milyen

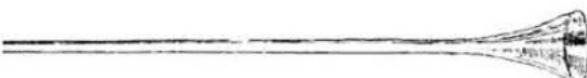
lehetett ennek a hangja? Ám ez a tibia gemma még ma is él! Az 57. képen a jobbfelőli minden két csövén 6—6 hanglyukkal bíró ikersíp a mai olasz forma, a szemközt levő csupán egyik csövén 6-os hanglyukú síp az ungmegyei hegyi ruthén pásztorok ikersípja, a közbülső pedig, melynek egy lopótök nyakából alkotott hangszóró öble van, a Deliblat oláh pásztorának

»fujera«.

ységi kéregkürt.

üvegkürt.

kedves hangszeré. Igen, de a hang? Az olyan nyekegő, mint a dudáé, ezért nem is nagyon dicséri a rómaiak és a géniuszok ízlését.

Es valóban, a duda, mely csodálatosképen az alföldi törzsökös magyar embereknek is zeneszerszáma, nem egyéb, mint a római tibia gemina, a melyre, hogy tartósan szóljon s a tibicen tüdejét ne fárassza, levegő-tömlő van alkalmazva; sőt a duda fejlődésének leg-

felsőbb fokán, Szentes táján, akadt oly duda* is, a melynek tömlőjét nem az ember tüdeje, szája, hanem az ember karjaü gyébe elmésen alkalmazott fúvó fújogatta fel.

Ismét más ágazat az, a mely nem a nyekergésen, hanem a tulajdonképeni sípoláson alapul, s melynek kitűnően hangfestő magyar neve a tilinkó. A régiség pásztoremberei, kiknek nem volt esztergapadruk, felhasználták a bodza tulajdonságát, kilökték nagy beléts megvolt a cső; a mikor pedig Magyarország szabadon járó és terjedő vizein még felhozott a nagyeheto gödény, hatalmas szárnyának síngcsontja adta a tűinkét** és csodálatos, hogy ez a széphangú szerszám, beosztás szerint legtöbbször tökéletes, annyira, hogy akár hangversenyzésre is használható. Itt épen a beosztás az, a mi rendkívül érdekes, mert a legősibb mértékrendszeren alapul, melynek megértésére az 58. kép szolgál.

A síp hosszának meghatározásánál az ököl és az oldalt mereven kinyújtott hüvelyk ujj szolgál. Mindkét kéz ökle pedig oly egység, a mely vagy a köz, vagy a lyuk helyét adja; teszem: a hol a két hüvelykujj összeér, áll a lyuk, vagy a köz fele.

A somogyi pásztornépek öt lyukú, érdekes »hosszi furuglyája« öt ököl és négy ujjnyi hosszú, hanglyukai a két hüvelyk összeérése, azután egy, két ujj és egy hüvelykujjszélessége szerint csoportosulnak. Ha a furuglyá-mester kicsiny kezű ember, a szerszám hangja

* Thallóczy Lajos barátom egy remekbejárót szerzett nekem.

** Pozsony városi múzeumában van egy igen szép, nálam egy egyszerű darab.

magasabb, ha nagy, akkor a hang mélyebb. A leg-híresebb mester az, a kinek minden furulyája, tilinkója egyforma és helyes hangú.

De igaz, egyszer már végezni is kell!

Zólyom-megyének van egy sajátságosán kirívó, fájdalom, leáldozásba induló népszigete a »gyetvai«. Ma már tudjuk, hogy Mátyás király korabeli telepesek, kik a Herczegovinából jöttek Árpád földjére, s az ornamentikában e mai napiglan megtartották ősi jellemöket, merítő juhászedényeken a tiszta románkori faragású füleket.

Télen a fonóban, langyos tavaszi északán megbúg a »fujera«, egy hatalmas, majdnem embernyi síp, melynek három a hanglika, s a melyet csak vendégsövön lehet megfogni (59. kép). Legmélyebb hangja majdnem harangszerű, de búgó is, mint a bánatos vadgalambé, sőt kurjant is; a legény belevegyíti saját dünnyögő hangját, s az így alakuló nota kifejező színt ölt, mintha a népsziget szenvedését, minden bánatát mondaná el!

Ősi hangszer; honnan jött és meddig terjed, ma még nem mondhatom meg.

S a máramarosi, ungi havasi legelőkön, a szatmári Avas-hegységen és az ország egyéb bércein végig száll a havasi kürt méla hangja; elszáll a sziklafalig, hogy onnan mint visszhang még mélában vissza-szálljon eredete felé. E kiirtök tanulmányozása egész pásztorművelődéstörténetet regél nekünk.

A legősibb forma alkalmasint az, hogy a fiatal hársfa kérgét csigavonalban és akkor metszi meg a pásztor, a mikor tavaszkor rügybe szökken, tehát könnyen lehántható. Ebből alkotja meg a kürtöt. Majd

hosszába hasítja a kérget, lehántja, összeilleszti a feleket és azután a nyírfa finom kérgével, néha a meggyfáéval, csavarja körül, oly finoman mint az indián fúvócsövét, a mellyel a kis kolibribá — de néha ellensége szemébe is — röpíti a bojtos nyilat. Ilyenfélét ábrázol a 60. kép; akad három méter hosszú is.

Majd megjelenik a kettéhasított fatörzsből vágassál készített és abroncsokkal egybefoglalt öblű kürt, hogy újabban helyet adjon a — bádogból készültnek; sőt az eszes székely már azzal sem éri be, hanem bezárogat Bükszán üveghutájába s megcsináltatja a kürtöt üvegből (61. kép). És viszi ki nagy óvatossággal, gyalogszerrel erdőn, szikláson át pásztorkunyhójába, hol mint nagy kincset őrzi a szelemen gerendája mellé dugva.

Ez üvegkürtök legtöbbjének — Pungur Gyula szerint, ki megtalálta — a pásztor fúvásától is remek hangja kél és szinte felülmúlhatatlan az, a melyet az avatott kürtfuvó csal ki belőle.

*

Vájjon mi lehet az egész sorozatnak a tanúsága? Mi egyéb, mint az, hogy nemcsak a messze-távol, az idegen s azért új jelensége, hanem közvetetlen környezetünk is megoktatja azt, a ki szeretettel szemléli; sőt betekintést enged neki rég leáldozott korszakok emberi életébe, saját magának történetébe, ezen a réven az igazi önismeret megszerzésére, a melynek becse előtt a legbölcsebb elme is leborul.